

Aylık Tarih

Yıl:1 Sayı:1 Mart 2023

**İlk Bisiklet
İstanbul'da Bakkallar
İstanbul'da İlk Sergi
Eski İstanbul'da Dilenciler
İstanbul'un Aynası
Bir Cami; Nuruosmaniye Camii
İstanbul Çeşmeleri
Eski İstanbul Abideleri ve Binaları**

Çıkarken

2011 yılından beri, 20 yılı aşkın bir süredir "veyselguleryuz.com" isimli internet sitemde çeşitli tarihi konulara yer vermekteyim. Her hafta yeni konuların yer aldığı siteme ek olarak bir internet dergisi yayınlamaya karar verdim.

Her ay yeni konulara yer vererek yayınlamayı düşündüğüm "Aylık Tarih" dergisinde çeşitli tarihi konularla birlikte, Osmanlı Türkçesi ve eski harflerle yayınlanmış bazı tarihi kitapları da günümüz Türkçesine çevirerek tefrika halinde yayınlamayı planlıyorum.

Elinizdeki bu ilk sayımızda;

- İlk Bisiklet,
- İstanbul'da Bakkallar,
- İstanbul'da İlk Sergi,
- Eski İstanbul'da Dilenciler,
- Nuruosmaniye Camii,
- İstanbul Çeşmeleri

Konuları ile birlikte, tefrika halinde sunduğum;

-İstanbul'un Aynası (Mir'at-ı İstanbul), (Mehmed Raif)

-Eski İstanbul ve Yapıları (Prof. Celal Esat Arseven)

İsimli iki Osmanlıca kitabın günümüz Türkçesine çevrilmiş ilk bölümleri yer almaktadır.

Dirgimizin ilginizi çekeceğini umuyorum.

H.Veysel Güteryüz

Aylık Tarih

Aylık Dergi

Sayı: 1 Mart 2023

Sahibi ve Sorumlusu:
H.Veysel Güteryüz

e-posta: veyselguleryuz@gmail.com

Bisikletin Tarihi

Reşat Ekrem Talu
Sadeleştiren: H.Veysel Güteryüz

Çoğu kimse bisiklete binmeyi sever. Aynı zamanda önemli bir spor dalıdır. Bisikletin tarihi oldukça ilginçtir.

İncelememizin sonucunda «Bisikletin tarihini» nin buluşlar tarihinde buharlı lokomotiften daha da eski olduğunu hayretle görürüz. Onun ilk ortaya çıkması 1769 yılına rastlamaktadır. O yıl içerisinde bir Fransız sanayicisi, önüne at koşmaya gerek duyulmadan iki tekerlekli ve kendi icadı olan bir araçla oniki kilometrelik bir mesafeyi bir saatte alacağı iddiasıyla ortaya çıkıyor. Kendisine herkesin gözü önünde aracını denemesini teklif ediyorlar. O da, Paris'in büyük bulvarlarının birinde deneyini yapıyor. Alet basittir. Birbirine uzunca bir tahta ile bağlı, iki tekerlekten ibarettir. Arkasına da yine dört tekerlekli, küçük bir araba (römork) bağlanmıştır. Mucit öndeki tahtaya, ata biner gibi binerek, yere değen ayaklarını sıra ile hareket ettirerek, ite ite bu makineyi (!) yürütmektedir.

Ancak, arkadaki römorkun ağırlığından mı, yoksa adamcağızın gücü yetmediğinden mi, nedir? Deneme başarısızlıkla sonuçlanıyor. Adam, bir süre çabaladıktan sonra kan ter içinde iniyor ve bu araç bir daha ortalarda gözüküyor.

Aradan 50 yıl geçiyor. 1818'de Von Drais adında bir Alman baronu başka bir araç icat ediyor ve buna, önce Drezin, sonra da Velosiped adını veriyorlar. Halk bu buluşu gülünç buluyor. O zamanın gazeteleri, Lüksemburg bahçesinde yapılan denemeden şu şekilde sözediyorlar:

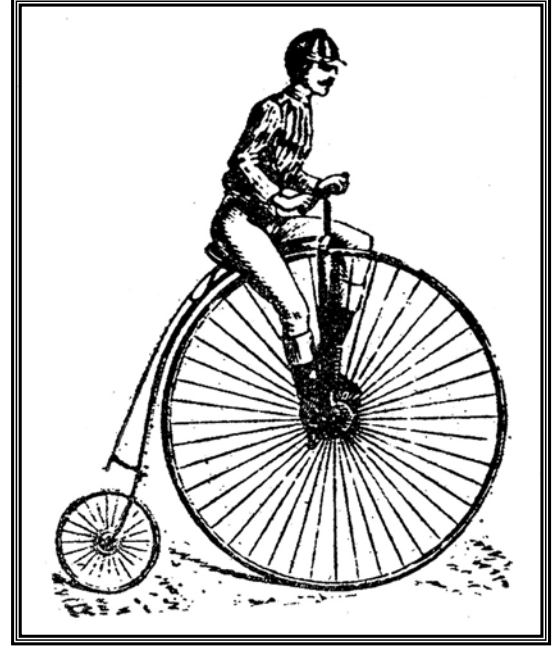
«Parisliler çok saf insanlardır. Boyuna aldatılır, hayal kırıklığına uğurlarlar. Baron Von Drais'in meşhur velosipedi dün sabah Lüksemburg bahçesinde denenmiş, fakat beklenen sonucu vermekten uzak kalmıştır. Baronun uşağı bu aletle, üç dakikada güya yüz elli metrelik yer gidecekti. Halbuki peşine takılan çocuklar onu kolaylıkla geçtiler. Şu halde aletin pratik hiç bir yararı yoktur. Velosiped bir çocuk oyuncağından başka bir şey değildir!»

Aynı gazetelerin yazdığına göre Baron'un buluşu da, gene ayaklarla yeri iterek yürümekteymiş.

Ancak, fikir alıp yürüyor. Sivri akıllılar, yeni fikir sahipleri çok. Herşeyden önce ayakları yerden kesmenin çaresini düşünüyorlar. Fakat o zaman da dengeyi nasıl sağlamalı? İki arkada ve küçük, biri de önde ve büyük olmak üzere üç tekerlek koymaya karar veriyorlar. Arka tekerlekler serbest kalacak, yalnız öndeki tekerlek, ayaklar ve pedallar aracılığıyla döndürülecektir.

Doğal olarak fren ve diğer güvenlik düzenekleri hak getire! Velosipedi yokuş aşağı inerken kullanmak yoktu. Bunu ancak canbazlar yapabiliirdi.

Derken, zamanla üç tekerlek ikiye iniyor, ön tekerleğin serbest bırakılarak arka tetkerleğin zincirle pedallara bağlanma-

İlk bisikletlerden biri.

sı ve aracın öylece hareket ettirilmesi daha uygun görülüyor. Birbirlerine rakip mucitler, sanatkârlar, her gün bir gelişme gösteriyorlar.

Artık velosiped adı da, yerini, çifte tekerlek anlamına gelen bisiklet'e bırakıyor. Hafif, dayanıklı makineler meydana geliyor.

1900 yılına kadar, Avrupa'da, kadınların bisiklete binmelerini halk hoş görmemiştir. 1900 Paris sergisinin kapanışından sonra, sergide gösterilmiş bulunan kadın bisikletleri çok az olarak Bulonya ormanının yollarında görünmeye başladı.

Zaten, bisikletin bizde yayılması da aşağı yukarı, o tarihe rastlar. Halkımızın kendi anlayışına göre adını filispit şeklinde söylediği bu araca önce yabancılar ve gayri müslim azınlık delikanlıları binip gezdiler. Bizimkiler henüz cesaret edemiyorlardı. Anneler, babalar, fazla olarak da konu komşu, bu şeytan icadı ile sokaklarda görünmeyi hafiflik, ayıp, günah sayıyorlardı. Bisikletin üzerindeki zorunlu oturuş biçimi ar ve hayadan napsizliğe delâlet ediyordu.

Halkın bu hatalı anlayışını hiçe sayan bir kaç cesur gencin, Adalarda, Kadıköy'ün Kuşdili, Yoğurtçu çayırlarında, Fenerbahçe'de filispit üzerinde görünmeye başlamaları, başkalarının da cesaretini artırdı. Halk da artık onlara aldırış etmiyordu.

İstanbul'da, İzmir'de, Selanik'te, bisikletlerin sayısı arttı.

Bununla beraber, kadınlar, başka din ve mezhepten olsalar da, bisiklete binmek heveslerini tatmin edemiyor, halkın söylenmesinden çekmiyorlardı.

Meşrutiyet bile bu korkuyu tam olarak giderememişti.

Zamanla artık öyle bir korku kalmamış, en nezih bir spor olan bisiklet Türk kadınının en zarif ve nezih bir eğlence aracı olmuştur.

T.O.K. 1945

İstanbul'da Bakkallar

İstanbul'da ve bütün Türkiye'de bakkallık, bakkaliye ticareti, diğer bütün esnafa ve ticarî alanda olduğu gibi Tanzimat devrine kadar «gedik» denilen sınırlamaya bağlıydı. Yani bir kişi, sermayesi ne olursa olsun, istediği zaman, istediği yerde bir dükkân bulup bakkallık yapamazdı.

İstanbul'da gerek çarşılarda, gerek mahalle içlerindeki bakkal dükkânları, yerlerine varıncaya kadar belirlenmişti. Devlet, semtin ihtiyacını ve esnafa, halkın başvurularını kabul ederek yeni bir bakkal dükkânı gediği oluşturmadıkça var olan bakkal esnafına bir yenisi katılamazdı. Gene bütün esnaf gibi bakkallar da pirleri, yiğitbaşları ve devletçe belirlenen kethüdaları ile bakkallar loncasında sağlam kefalet altındaydılar. Devletçe konulan narhlara (vergiler) ve esnaf yönetmeliklerine uymak ve özellikle hileli terazi ve dirhem kullanmaktan mutlaka kaçınmaya, bu kefaletle de ayrıca zorunluydular.

Gümrük kuralınca her bakkalın yanında kaç çırak bulundurabileceği de belirlenmişti; çıraklar da kefalet altına alınırdı.

İstanbul'da bakkallık, Tanzimat devrinde gediklerin kaldırılması tarihine kadar yalnızca Müslümanlar'ın elindeydi. Bu tarihten sonra, önce kendi evlerinde de Türkçe konuşan Karamanlı Ortodoks Türkler bakkallık yapmaya başladılar.

İstanbul kadısına gönderilmiş Hicrî 1221, Milâdî 1806 tarihli bir ferman, gedik nizamına ve kefaletle rağmen, bazı uygunsuz kimselerin İstanbul'da bakkallık yolu ile büyük ölçüde dolandırıcılığa teşebbüs ettiklerini, gedik nizamına ve kefalet işlerine bakanların görevlerinde dikkatli davranmadıklarını öğrenmekteyiz. Fermanın bu maddeyle ilişkili kısmının günümüz Türkçesine çevrilmiş özeti aşağıdadır:

«... İstanbul'da Balkapanı ve Galata'da, Yağkapanı tüccarları, zeytinyağı ve sabun tüccarları, odun kısı tüccarları, kuru yemiş ve pekmez ve pirinç tüccarları ve mumcu esnafı ile bakkal esnafının ellerine verilen fermanla açıkça belirtilip açıklandığı üzere, bakkallar, sattıkları malları alıp, yukarıda sözü edilen tüccarlar tarafından İstanbul'a getirilen çeşitli zahireyi (erzak ve yiyeceği) Pazarbaşı ve Bölükbaşı ve Usta başlıları aracılığıyla alacak, bunları kefilleri alınmış, düzen altındaki bakkal esnafına dağıtacaklardır. Malın dağıtımında sekizde bir bedelini esnafa kolaylıkla tahsil edip, tüccara vereceklerdir. Kefile bağlanmamış olanlar, bakkallık yapamaz. Ne olduğu bilinmeyen bazı kimseler İstanbul'da, Galata'da, Eyüp'te, Üsküdar'da bakkal gediği elde ederek ve bu gediği aldıkları yerden (örneğin İstanbul'dan Üsküdar'a, Üsküdar'dan Eyüp'e) diledikleri yere nakil için, Galata, Eyüp ve Üsküdar hâkimlerinden veya mahkemelerinden ilâm ve resmi belge olarak nizam koşullarına aykırı olarak yeniden bakkal dükkânları açtıkları, tüccardan mal aldıktan sonra, kaçıp kayboldukları, tüccar malının bu suretle zayı olduğu öğrenilmiştir. Bundan böyle İstanbul'da ve Galata, Eyüp ve Üsküdar'da ve buralara bağlı yerlerde gedik naklet-

— Bu güzel havada niçin şemsiye açıyorsun?
— Aman, sus!... Bakkala on lira borcum var, görmesin.

mek, yeniden gedik açmak, esnaf tarafından birbirlerine gedik satıp-almak, borca karşı gedik rehin etmek gibi hallerde, ancak İstanbul kadıları huzurlarından alınan resmi belge ve ilâmlar geçerlidir. Bakkal sınıfından biri, tüccardan satın aldığı zahirelerin borcunu ödemediği takdirde, yahut borcunu ödemediği takdirde, yahut iflâsını ilân ederse, elinde mevcut malı ve veresiyeden alacakları, pazarbaşı ve sairleri tarafından ve mahkemece yazılarak satılacak, borçlarını ödemeye yetmezse sahibi bulunduğu bakkal gediği, İstanbul Kadısı huzurunda satılacak, onun bedeli de yetmezse, kalan borcu, kefillerinden tahsil olunarak alacaklısı tüccara verilecektir.»

«Bundan böyle, bu haller yine tekrar ederse, bakkal yolsuzluğu yüzünden tüccarın uğrayacağı zararı, vazifelerini ihmal eden pazarbaşı, bölükbaşı ve usta başlıları ödeyeceklerdir.»

O zamanlar yayınlanmış «Bataklık Çiçeği» adındaki bir romanda geçen «Lambo Usta» başlıklı hikâyede, İstanbul'daki bir Karamanlı bakkal tipi çizilmeye çalışılmıştır; aşağıdaki satırları o hikâyeden alıyoruz:

«... Bütün hemşehrileri memleketlerinde evini, öküzünü satıp, paralarını kemerlerine doldurduktan sonra, günün birinde köyün şehre giden yollarında bir gölge halinde silinip kayboluyorlardı. Bu yol, onları İstanbul'a, paranın bol olduğu İstanbul'a götürüyordu.

«Şimdilik, karısını da yanına almaya gerek duymamıştı... O, akşama kadar evin köşesinde pinekleyip, ağzında sakızı geviş getiren bir mahlûktan başka bir şey miydi? Özellikle İstanbul, yalnız paranın değil, karının da bol olduğu bir memleketti. «Lambo usta, tam dört senedir İstanbul'un içerlek mahallelerinden birinde ticaret yapıyordu. Mahallenin tek bakkalıydı, içeriye giren her müşteri, tezgâhi başında kirlili yapraklı veresiye defterinin buruşuk sayfaları karşısında, iri şişkin karnı, iki geniş kıvrım oluşturan yuvarlak ensesi, pos bıyıklarla meşhur yağız esmer çehresiyle Lambo ustayı her zaman meşgul bulurdu. Böyle bitmez tükenmez neler yazıyordu? Bunu hiç kimse bilemezdi. Mahalleli içinde en cimrisi olan mümeyyiz emekli Hacı İbrahim Efendi'den tutunuz da, kahveci

İsmail'e kadar heskes ona borçlu idi.

«Kısa bir zaman içinde mahallelinin taşıdığı zihniyeti pek kolaylıkla öğrenip anlamıştı. İstanbullular, malın iyiliğinden çok ucuzluğuna bakıyorlardı. Müşterilerini gübre ile karın doyuran ördeklere benzetiyorlardı.

«... Ticaretinin inceliklerine kimse akıl erdirememişti. İki sokak uzaktaki bakkal Mihal'in on ikiye sattığını o, mutlaka on bire veriyor ve müşterilerine hiç bir şey kazanmadığını, ancak sermayesine verdiği ni söylüyordu. Onun bu ucuzluktaki maksadı, önceki mahallenin müşterilerini kendisine getirip, bakkal Mihal'i iflâs ettirmek ve ondan sonra istediği gibi mahalleyi haraca kesmekti.

«Bu, pek kolay bir iş değildi; bakkal Mihal gibi, senelerden beri küflenmiş, ev bark sahibi olmuş, küplü bir bakkalı devirmenin kolay iş olmadığını kendisi de biliyordu.

«... Lambo usta, mahalleliye güleriyle davranmaktaydı... Son zamanlarda mahalleliden bazı ileri gelenlerin uygun görmeleri ve yardımıyla dükkânında bir de tezgâh açmıştı. Madem ki mahallede akşamcılar vardı, o halde bunların ötede beride meyhane meyhane dolaşıp gece yarlarına kadar çoluk çocuklarını sofraya başında bekletmelerindenense, buracıkta işlerini görmeleri daha uygun değil miydi?

«Lambo usta, dükkânının iç tarafa kıvrılan mahzenini buna hasretmişti. Akşam olur olmaz komiser Mehmed Efendi'den tutunuz da, Hacı Nuri Bey'e kadar akşamcılar, birer ikişer iç tarafta isli bir lâmba altında toplanıyor ve orada, bir kadehle işlerini pek güzel görüyorlardı.

«Kazancına rağmen ortada bir eksik vardı: Kadın... İki tulum gibi sarkan memeleriyle ineğe benzeyen kansı, gençliğinin bir hatası olarak boynunda kalmıştı... Köyde bile evlilik içinde bekâr hayatı yaşamakta idi. Bununla beraber karısını getirmedikçe üzülmüyordu... Kadın mahrumiyeti içinde geçen gecelerde, bütün çirkinliği ile beraber karısını arzu ediyordu.

«...Lambo usta, adım atacağı yeri yoklamadan ayağını uzatan adam değildi. A rada din farkı vardı... Dikkat etmeliydi. Köşedeki pembe eve taşınan harici-

Karamanlı bakkal tipleri.

1890 yılında İstanbul'da Bir Manav Dükkanı. Fotograf; Abdullan Biraderler.

ye kalemi kâtiplerinden Necip Fehmi Bey'in hizmetçisi Anika diğerleri arasında bir ayrıcalık oluşturuyordu... Kendisiyle onun arasında muhabbete engel bir neden yoktu... Bu bir açık kapı idi.

«Her ne kadar Anika, Lambo ustaya yüz vermekte ise de, yola getirmek zor bir şey değildi, önceleri ılık bir hava gibi damarlarına nüfuz eden bu kızgın aşkı, kısa zamanda bir ateş gibi vücudunu sardı. Bu aşk, sakin ve neşeli hayatında büyük bir değişiklik oluşturdu. Alaycı bir papağan gibi şaklayan Lambo usta, ıslak ve miskin bir kargaya dönmüştü. Tezgâhın başında akşama kadar Anika'sını bekliyordu...»

«Anika, Lambo ustanın kendisine tutkun olduğunu biliyordu. Onu tam burnundan yakalamıştı. Düzensiz olarak eliyle veya koluyla ona değişiyor, bakkalı çıldırtıyordu. Kendisini dirhem dirhem satıyor, musahabeleri en lezzetli yerinde bırakıp, eve geç kaldığını söyleyip dükkânı terk ediyordu.

«... Şimdi Lambo usta da, müşteri ile beraber kadeh toka ediyor, sıkıntılarını gömmek istiyordu. Artık şen, şakacı, kurnaz değildi.

«Lambo, bir bataklık içine düştüğünden emindi. Bu nedenle düğümlenen bu adamın nazarında artık paranın da değeri kalmamıştı. Bir sonbahar akşamı Lambo ustayı Karaman yollarında, bir eşeğin sırtına vurulmuş iki heybe ortasında, neşesiz ve hasta, İstanbul'dan köyüne dönerken gördüler...»

Bu Karamanlı bakkal tipi her halde çok abartılıdır. İstanbul'un Müslüman mahalle bakkalları, Karamanlı bakkalların veresiyecilikte gösterdikleri sonsuz cesaret karşısında gerilemişler, evlerinde konuştukları dil de Türkçe olan bu Anadolu Rumları, İstanbul mahallelerinde açtıkları dükkânlarda veresiyecilikle tutunmuşlar, «veresiye defterleri üzerinde hiç kimsenin neler yaptığını bilmediği bitmez tükenmez bir meşguliyetle durmuşlar» idi; fakat hiç biri bir Lambo usta olmamıştı.

Karamanlı bakkalların veresiye defterlerine, sattıkları şeyin hem bedeli, hem de miktarını abartılı yazdıkları hakkında yerleşmiş bir kanaat vardı. Bazıları da akıllarına estikçe, müşterilerinin devamlı alış - verişlerine uygun, veresiye defterine bir okka

gaz, bir okka piriç elkerdi. Hemen hepsinin bir süre sonra zenginleşmesi de bu veresiye defteri hırsızlıkla olduğu kanaati de vardı. Bir Karamanlı bakkalın Kadıköy'de koca bir apartman sahibi olan her şeyi hoş gören ve cömert bir paşazadede, veresiye defterindeki borcu karşılığı binasını aldığı 1930 ile 1933 arasında işitilmiş olaylardandır.

Bu bakkallardan bir kısmı da eski zenginlerin vekilharçları ile ortak olarak veresiye defteri doldururdu. Evlerde, konaklarda da ayrıca defter tutulur, bakkal kendi defterindeki alacak fazlasını kabul ettiremeyeceğini kendisi de anlarsa suçu daima çırağına yükler: «Çırak, benim yazdığımı bilmemiş, bir de o yazmış...» diye özür dilerdi. Terazide daima birkaç dirhem eksik tartmak, erzağın kötüsünü verip, fiyatını daima iyisinin fiyatı üzerinden yazmak, arada veresiyede kaptırdıkları sermayeye karşı bir tür meşru tedbir sayılmış olsa gerektir. Karamanlı bakkal tipi ile bakkala borçlu İstanbullular üzerine mizah gazetelerinde çıkmış fıkra ve karikatürler de pek çoktur. Bu şekilde Üsküdarlı halk şâirinin alaylı bir şiiri vardır:

**Karamanın koyunu
Sonra çıkar oyunu
Bakkal Bodos çırağa
Aşılmalı huyunu
Ya terazi ya kantar
Oğlan bir paramak atar
Kaşla göz arasında
On dirhem eksik tartar**

IV. Sultan Mehmed zamanında Hicri 1091, Milâdi 1680 yılında yapılmış esnaf yönetmeliğinde bakkallar için yazılmış satırlar şunlardır:

«Müşterilerinin alacağı nesneyi eksik tartıp veren bakkalın hakkından gelinecektir.

«Teraziler boş dururken gözlerinin iki tarafı beraber olacaktır.

«Kullandıkları kıyyeler de aynı olacaktır.

«Her şeyin iyisini ve fenasını ayırıp satacaklardır, kötüyü iyiye karıştırmayacaklardır.»

1891 yılında İstanbul'da Bir Bakkal Dükkanı. Fotograf; Abdullan Biraderler.

Ancak yakardaki yönetmelitte ve benzeri esnaf yönetmeyiklerinde, örneğin berber esnafının ve hamamcılarının temizliği için çeşitli ihtarlar bulunduğu halde, bakkalların temizliğe uyması için en küçük bir uyarı yoktur. Tersine bakkalların pisliği öylesine doğal olarak görülmüştür ki, onsekizinci yazılın seçkin yazarlarından Nâbi Efendi: Çıkmaz ol çirk ki pîrâheni bakkaldadır! (O bakkalın gömleğindeki pislik çıkmaz) .. dememiştir. Bakkalların temizliğe uyma zorunluluğu cumhuriyet devrinde konulmuştur. Fakat dikkatle uygulandığı söylenemez.

Dilimizde, özellikle İstanbul ağzında bakkal üzerinde ata sözleri de vardır:

Bakkal ölünün borcunu diriye yükletir.

Bakkal bir müşteri için dükkân açmaz.

Bakkal kasap hep bir hesap.

İstanbul bakkallarının özellikle mahalle bakkallarının, maliyeye karşı tutmak zrunda olduğu kayıtlar hariç, müşterilerle veresiye işlemlerinin defterleri daima karma karışıktır. Pis, yağlı, kopuk, yırtık, hesapları yaparken karalanmış, çizilmiş, bakkalın kendisinden başkasının hesaplarının içinden çıkmak şöyle dursun, yazıları ve rakamlarının bile okuması imkânsızdır. Hele sayılar... Kuruş liraya karışır, haneler hiza izlemez, satırlar eğri, sütunlar yamuktur. Bundan ötürüdür ki herhangi bir benzer yazıya, çok rakamlanmış, çizilmiş kayıtlara, mektuplara da bazan benzetme olarak, «bakkal defteri!...» denilir.

1890 yılında İstanbul'da dükkanlar. Fotograf; Abdullan Biraderler.

İstanbul'un Aynası

Mir'at-ı İstanbul

Yazan: Mehmed Raif
Günümüz Türkçesine Çeviren: H.Veyssel Güteryüz

İstanbul bütün âlemlerden, başka bir âlemdir
Acem'ler, İsfahan Dünya'nın yarısı deselerse de

GİRİŞ (MUKADDİME)

Bir insanın, yaşamakta olduğu ülkenin durumunu, hatta bir dereceye kadar bile olsa, öğrenmek zorunluğunda bulunması doğaldır. İşte bu zorunluk gereğiyledir ki; şimdiye kadar bir çok yazar, buldukları ülkenin çağlar boyu tarihinden başlayarak, yaşadığı günde bulunduğu şekil ve görünümünü içeren kitaplar ve makaleler yazıp ülkenin halkına böylece hizmet etmekten geri kalmamışlardır. Yüzyılımızda İslâm âleminin medeniyet merkezi özelliğinde, şehirler şehri İstanbul; [Letâfethân el Kostantiniyye fe-lenîmel emîr emîrühâ vel-nî'mel'-ceyş zâlike'l-ceyş (Kostantiniyye elbette feth olunacaktır. Onu fetheden komutan ne güzel komutan, onun askeri ne güzel askerdir)] hadîsi ile peygamberimizin takdirine mazhar şöhreti nedeniyle büyük ve ulu bir şehirdir.

Şimdiye kadar bu büyük şehrin içerdiği mahalleler ve eski eserler ile hayır tesislerinden her yöresinin içerdiği binaları ve diğerlerini gösteren mükemmel bir esere rastlanılmaması gerçekten âcizâne özel gayretime etki etmekten geri kalmamaktaydı.

Buna üzülmem nedeniyle âcizlerini; yıllardan beri İstanbul bölgesi içerisinde olan her mahalleyi uzun bir süre için bir kaç kez tekrar dolaşarak ve yerinde görerek şahit olup bulmaya ve inceleme yapmaya yöneltmekteydi. İşte, arayıp bulmak ve inceleme eseri olmak üzere, âcizâne bu kitabımın meydana çıkmasını başarmam mümkün oldu.

Amacım, İstanbul'u bilenlere görünümünü anlatmak ve bilmeyenlere târif ve bilgi vermek olmaktadır. Beldelerini târif etmeyi içerecek şekilde kaleme alınmış olan bu esere, açıklamasında bulunulan büyük şehre yakıştırmak [Mir'at-ı İstanbul] ismini vermeyi uygun buldum. Bu naçiz eserim aracılığıyla İstanbul'da yaşayıp büyümüş olan bir kişinin kendi bulunduğu yöreye dâir henüz bilmediği tarihi bilgileri ve diğerlerini öğrendiği takdirde, bu eserin bu isimle tanımlanmasını çok görmez sanırım. Özellikle bu eseri meydana getirinceye kadar sarf ettiğim emekleri göz önüne alan kişilerin rastlayabilmeleri olası hatalara özür ve bağışlama ile bakacaklarında inancım yüksektir.

Minnetle ve övünerek şurasını özellikle belirterek ve açıklamak isterim ki: Gerek bu kölenizin naçiz eseri ve gerek şimdiye kadar

kaleme alarak yazmaya cesâret ettiğim ve daha sonraları yazacağım acizane eserlerim, padişahımızın mutlu zamanında, ilim ve irfana çok değer veren Ulu Allahın gölgesi, İslam Pâdişâhı, efendimiz hazretlerinin yüksek hayırları ile askeri koruyan çok küçük bir takım şeylerdir ki: O padişahın sâyesinde diğer birçok arkadaşlar ve benzerlerim gibi bu âciz kulunuz asker oğlu olarak bir miktar âlemi görmüş olup, o lütuf sayesinde ilerleyerek okuyarak bilgilenmiş ve bu bilgilerin paylaşımı sayesinde yaşamaktadır.

Heman Cenâb-ı Allah metbû-u âzam veliyyü'n nâm-ı âlem efendimiz hazretlerinin devr-i dilâra-yı hümâyunlarını ahsen-i edvâr-ı ilm-ü irfân, ve sânihât-ı haydarâne-i mülûkânesini medâr-ı emîn-ü amân-ı âlemiyan buyursun âmin.

Harb Okulu (Askeri Lise)
Öğretmenlerinden
Önyüzbaşı
Mehmed Râ'if

BOĞAZLAR

Medeniyet dünyasının gözbebeği... İmrenilen, izleyenlere hayranlık veren, bir süs gibi, ışıklar, sevinçler, saflıklar içinde ortaya çıkan şehirler-şehri «İstanbul», dünyanın yerleşik bölgelerinin en seçkin, en ruhu okşayan bir yerinde bulunmaktadır. İzleyenler, her noktasında doğanın olgun kudretini... Her köşesinde tabiatın ince güzelliklerinin örneğini görürler. Kulak verildiğinde her tarafından medeniyetin ibret veren gürültüsünü... Her tarafından mükemmeliğin harika seslerinin izleri işitilir... Akıl, yüce manzarasının hoş etkisiyle hayretler içinde kalır. İnsan kendini, meleklerin dinlenme yeri... Perilerin gezinme yeri olan bir yüce cennet bahçesinde sanır.

İstanbul eğitim ve sanayinin önemli bir pazar yeri olan, «Avrupa»nın doğusunun sonunda, ticaret ve servetin ulaşım aracı bulunan «Ak» ve «Kara» denizlerin kalbini oluş-

turan «Marmara»nın kuzey kıyısındadır.

Marmara Denizi, bulunduğu yerden dolayı son derece öneme sahiptir. [Sanatın en seçkin dükkânı olan] Avrupa ile, [tarımın en gelişmiş bostanı olan] Asya'nın arasında sıkışıp kalmış bir cennet havuzudur.

Bu iki kutlu kıtanın kucak kucağa birleşmesini isteyen en kalabalık noktası, birbirini özleyen ikiliyi, birbirinden, fakat her birinin zarif yüzünü kolaylıkla görececek, binalarının durumunu, güzellikleri görünebilecek şekilde ayırarak aralarında çok hoş, cazip birer deniz oluşturmuştur.

Allah'ın üstün kudretinin en güzel huyu olmak üzere yarattığı bu yer [Boğazları] oluşturmaktadır ki, benzerlerini, kâinatda bulmak değil, hayal kurarak bile tasavvur etmek olasılığı yoktur.

Dünyanın en önemli, en sağlam, siyâsî ve ticârî köprüsü olan Boğazlar, genellikle «Karadeniz» ile «Akdeniz»'i birbirine bağlayarak birleştirmektedir. Bunlardan biri kuzeyde ve

diğeri güneyde olup birincisi «Karadeniz» ile «Marmara» arasındaki bağlantıyı sağlar, ikincisi de «Marmara» ile «Akdeniz» tarafında bulunan bağlantıyı oluşturmaktadır.

Birinci bağlantıyı oluşturan boğaz «İstanbul Boğazı - Karadeniz Boğazı», i-kinci bağlantıyı oluşturan boğaz da «Çanakkale Boğazı - Akdeniz Boğazı» isimleriyle anılmaktadır.

ÇANAKKALE BOĞAZI

Çanakkale Boğazı, ticari önemden çok askeri öneme sahiptir. Bu nedenle askeri gelişmeye bağlı olarak üzere bir çok yeni ve sağlam korunaklar ve istihkâmlar ile sağlamlaştırılmıştır. Gelişme özelliği bir dereceye kadar zayıf olduğundan iki tarafının kıyıları çıplak olarak sert kayalarla denize doğru ilerlemiştir. Yalnız Anadolu sâhilinde ve Boğaz'ın hemen ortası ve oldukça dar yerinde, yabancıların Dardanel [Dardanelle] adını verdikleri, [Kale-i Sultâniye-Çanakkale] ka-

sabası bulunur. Bundan başka gerek Anadolu ve gerek Rumeli sâhillerinde bazı köyler varsa da tümü önemli olarak söz edilmekten uzaktır.

Boğaz'ın Marmara ile birleştiği noktada ve Anadolu sâhilinde bulunan «Lâpseki» ve «Çardak» mevkileri, bu civarın önemli yerlerindedir. Gazi Hazret-i Hüdâvendigâr Rumeli'ye geçerek Edirne ile civarını ele geçirdiği zaman askerini «Çardak»'dan sallara bindirmiştir. Diğer ülkelerin deniz kuvvetlerine karşı kuvvetli bir set olan Çanakkale Boğazı için verdiğimiz bilgiyi yeterli görüyoruz.

İSTANBUL BOĞAZI

Yaratan Hazret-i Allah'ın ezeli bolluğuna, yaratıcı kudretine, ihtişamı örnek gösterilen İstanbul Boğazı, Avrupa ve Asya kıtalarını birbirinden ayırmaktadır. İki taraftaki sâhil mukemmel bir oranda bükülüp uzanarak ince bir boyun şekli oluşturur. Sâhillerin emsalsiz güzelliğini oluşturan yeşil elbisenin güzelliği ruhu besleyen manzarası, cennetten görüntü verecek derecede güzelliğe sahiptir. Şairane hayallere yücelik verecek derecelerde güzelliğe sahip olan bu cennetlik kıyıları kucaklamaya çalışan dağların eğimli yüzeyleri genellikle dik olduğundan ve boydan boya ağaçlar ve ormancıklarla örtülmüş olduğundan, oluşturdukları şâirâne tablolar, manevi fikirler... ruhlara huzur veren... kalbi yumuşatan hisler verir. Her köşesinde dolu dolu ilim, irfan ve bereket görülen İstanbul'un başlıca süsü Boğaz'dır.

Gönül, yüce manzara karşısında, ferahlığa, rahatlığa sahip olur. Sefâlara, keyiflere dalar. Dağları, taşları, baştan başa doğa süsleri ile dolu olan bu gönül okşayan iklimi, çok hoş, ruha ferahlık veren bu yerlerine bakıp kalmaya tenezzül göstermeyecek bir bakış düşünülemez.

Hâl ve manzara çok olağanüstüdür. Uygur ve görevinin gelişkin bilincinde, güzellikte olan yerler, saraylar, konaklar, köşkler, sâhillerin hoşluğu ve olgunluğunu bir kat daha çoğaltmıştır. İki bölmeli (harem-selamlık) süslü köşkerlerin yeşillikler arasında gösterdiği manzara o kadar şairânedir ki, insan o kâşâneleri, peri yuvaları, hûri gözleri sanır.

Yumuşak rüzgârlar, çeşitli yönlerden eserek, ağaçlarda, denizde hafif hafif titreşimlerin, dalgalanmaların oluşmasına neden olur. İlâhî rüzgar gibi çevreye hayat bolluğu verir. Ya da hayata âşikâne neşe ile bir başka hayat sunar.

Boğaz'ın Anadolu sâhili Kadıköy'den başlayıp Karadeniz sâhilinde bulunan Anadolu Feneri'nde son bulur. Buralar arasındaki yerler ve köylerin önemlileri «Haydarpaşa - Üsküdar - Kuzguncuk - Beylerbeyi - Çengelköyü - Vaniköyü - Kandilli - Anadolu Hisarı - Kanlıca - Çubuklu - Paşabahçe - Beykoz - Anadolu Kavağı»dır.

Rumeli sâhili ise, İstanbul şehrinin batı bölümünden başlayıp uzanarak «Rumeli Feneri»ne kadar ulaşır ki, bu sâhil üzerinde bulunan yerler «Galata ve Beyoğlu - Beşiktaş - Kuru Çeşme - Arnavut Köyü - Bebek

- Rumeli Hisarı - Emirgân - Yeniköy - Tarabya - Büyük Dere - Rumeli Kavağı»ndan ibaretir.

Her kısmın ve yerin önemi ve değeri doğal konumuna göre oluşur. Bundan dolayı Boğaz'ın her noktası başka başka olağanüstü güzelliklere sahiptir.

İstanbul'u tazelik ve saflığı ile canlandırılan kuzey ve kuzey-batı rüzgârları Boğaz'ın iki sâhilinin etekleri yönünde kabardığından her yerde havanın esas etkisi aynı değildir. Bunun için Boğaziçi'nde oturanların bünyeleri ve huyları ile uygun bir hava aramaya ve böylece o ilişkiyi sağlayacak yer seçimine gerek ve zorunlulukları vardır. Bu noktada son derece dikkat çekici ve incelenmeye değerdir.

Karadeniz'in İstanbul Boğazı'ndan başka kanalı bulunmadığından, suyu İstanbul Boğazı'ndan akmaktadır. Karadeniz'e «Sarkarya - Kızıl Irmak - Yeşil Irmak - Don - Dinyeper - Dinyester - Tuna» gibi çok büyük nehirler ile bazı küçük nehirler ve ırmaklar aktığından suları sürekli olarak çoğalmaktadır.

Havzası, suların biriktirilmesine uygun olmadığı için dengenin sağlanabilmesi amacıyla biriken suların bir akıntı oluşturacağı doğaldır. Akdeniz ve Akdeniz'in ulaştığı «Büyük Okyanus»un suları, iklim ve hava etkisinden dolayı bir dereceye kadar azaldığından, Karadeniz'den Akdeniz'e doğru sürekli bir akıntı vardır. Bu akıntı Boğaz'daki ölçüsüyle varlığını isbât etmektedir.

Boğaz'ın akıntıları, denizcilik yönünden dikkat çekicidir. Çünkü Boğaz'ın doğal yapısına göre, akıntının kuvveti artar veya azalır. Bununla beraber burunların akıntıya karşı çıkmaları, akıntının yönünü de değiştirmeye neden olmaktadır.

Akıntı, kuzeyden güneye doğrudur. «Kandilli Burnu» doğal akıntı yönüne karşı geldiğinden burada yönünü ve kuvvetini artırarak «Arnavut Köyü»nün kuzey sâhili ile çarpışır. Kandilli akıntısı kuvvetli ve tehlikelidir. «Akıntı Burnu» adı verilen Arnavut Köyü'nün önündeki rıhtım kısmı, akış yönüne engel olduğu için, sürekli hücum gösteren akıntı, zorunlu olarak yönünü kuzeybatıdan, güney-doğuya doğru değiştirir. Bu iki akıntıyı büyük tonajlı gemiler genellikle yedek alarak geçmektedir.

Akıntı Burnu'ndan kurtulan sular «Vaniköy»ün güneyindeki buruna kuvvetle çarparak gücünü gösterir. Bu, «Maskara Akıntısı» olarak isimlendirilir.

Maskara Akıntısı'nı oluşturan akıntı, yönünü kuzeyden güneye değiştirerek Beylerbeyi Sarayı önüne kadar açıktan gider. Buradan itibaren sâhili izleyerek «Kuzguncuk» ve «Üsküdar» önlerinden ve «Kız Kulesi»nin kuzeyinden geçer. «Saray Burnu» önünde yönünü değiştirerek Marmara Denizi'ne ulaşır. Saray Burnu önündeki akıntının şiddeti çok fazla olduğundan «Saray Burnu» akıntısı olarak isimlendirilmektedir.

Nehirlerde olduğu gibi Boğaz'da da akıntının yönüne karşı oluşan, «anafor» adı verilen bir akıntı türü vardır.

Boğaz'ın anafor suları, büyük tonajlı gemilerin geçişini sağlamak ve kolaylaştırmak için yararlı olduğundan, çok önemlidir. Bundan dolayı büyük gemiler anaforlardan yararlanmaktadırlar.

Anafor, hem Anadolu ve hem de Rumeli sâhilinde vardır. Rumeli sâhilini izleyen anaforun en önemlisi «Haliç»ten başlayarak Akıntı Burnu'na kadar devâm edenidir.

Anadolu sâhilini izleyen anafor ise, Beylerbeyi Sarayı'nın kuzeyinden başlayarak Maskara akıntısına kadar devam eder.

Bu noktanın biraz kuzeyinden başlayarak Kandilli Burnu'na kadar kısmen hızlı ve kısmen yavaş olarak akıp Vaniköy koyu'nun berrak ve temiz bir halde kalmasına neden olmaktadır. Beykoz «ve Büyükdere» önlerinde deniz yüzeyinin genişlemesi akıntı ve anaforun yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Ancak «Çubuklu» iskelesi'nin yakınından itibaren Kanlıca önlerine doğru bir akıntının varlığı görülmektedir.

Akıntı ve anaforların kuvveti her zaman aynı halde bulunmaz ve suların çokluk ile azlığına, rüzgârların yönü ile esme şekillerine göre değişir. Bu durum göz önüne alınmayarak akıntı aynı hızda düşünülse bile, kuvveti havzalarda azalmakta ve burunlarda artmaktadır. Bunun için akıntının hızı yeterince belirlenememiştir. Yapılan deneyler ve incelemeler sonucunda akıntının hızının saatte 8 ile 3 kilometre arasında değişimde bulunduğu kesinleşmiştir. Anaforların kuvveti ise bu değerlerin yarısı derecesindedir. Bu hesap sâyesinde Karadeniz'in, Boğaz'dan geçip, Marmara'ya karışan sularının her bir saniyedeki miktârı anlaşılmıştır ki, o da (30.000) otuz bin metre küptür.

Boğaz'ın iki tarafındaki sâhili bir diğerine paralel gibi görünmekte ise de aslında bu böyle değildir. Bazı yerlerde sâhiller birbirine yakınlaşmakta, bazı yerlerde de uzaklaşmaktadırlar. Bu nedenle sâhillerin yönlerinde de bütünsel farklılıklar oluşagelmiştir.

Güneşin batmasına doğru akıntı kuvvetini azaltır. Güneşin doğuşunda daha da azalır, öğle zamanına doğru ise, çok kuvvetlenir.

Boğaz, kuzeyden Rumeli ve Anadolu Fenerleri'nden başlayarak kuzey-doğudan güney-batıya doğru uzanmakta olup, Büyük Dere önünde yön değiştirir. Bu kısım [5,5] beş buçuk mil boyundadır. Büyük Dere önünden İncir Köyü önüne kadar [2,5] iki buçuk mil uzunluğunda olan hat, kuzeybatıdan, güney-doğuya doğru yönelmiştir. Merkezi Asya kıtasında bulunan çemberin İncir Köyü ile Göksu arasında oluşan yayı hemen birinci hat yönündedir; genişliği [2,5] iki buçuk mildir.

Merkezi Kandilli'de olan ve [1] mil genişliğinde bulunan küçük bir yay, yönü tümüyle değiştirir. Buradan başlayarak Çengelköy önlerine doğru devam eden hat [1] bir mil genişliğinde olup meridyene tamamen uymaktadır. Çengelköy önünden, Saray Burnu'na kadar devam eden hat kuzeydoğudan güney-batıya yöneliktir. [2,5] İki buçuk mil genişliğinde bulunan bu hat

Aylık Tarih

Boğaz'ın en önemli kısmını oluşturmaktadır.

Boğaz, sâhil taraflarının bazılarının denizliliği ya da bazılarının düzgünlüğü nedeniyle başlıca üç havza oluşturmuştur.

Birinci Bölge - Kuzeyde ve Poyraz Tabya, Garipce, Fil Burun'ları ile Rumeli ve Anadolu fenerleri arasındadır ki diğer bölgelere kıyasla çok açıklıktır. Boğaz'ın en önemli kısmını oluşturduğundan kuvvetli ve büyük siperler ile güvenceye alınmıştır.

İkinci Bölge - Fil Burnu ile Rumeli Kavağı ve Anadolu Kavağı arasındadır. Birinci Bölgeye kıyasla daha önemli olmaktadır,

Üçüncü Bölge - Mezar Burnu, Umur Yeri, Servi Burnu, Tarabya arasında olup güzel yerleri, hoş doğası, temiz havasıyla tanınmıştır. Bu noktadan aşağıya doğru olan kısmı, birbirine çok yakın iki dik yamaçlı kıyının arasında bulunmaktadır.

Boğaz'ın her iki taraftaki kıyıları her ne kadar birbirine yakın ve dağlık ise de önemli sayılabilecek vadileri de vardır. Sonuç olarak Büyükdere, Beykoz çayırları ile Sultaniye, Göksu, Balta Limanı, İstinye, Sarıyer gibi hoş, güzel vadiler, bakanlara cazip gelse de, senenin her mevsiminde herkes için başka bir güzellik ile ortaya çıkmaktadır ki, gösterdikleri gönüllere coşkunluk veren manzara, birçok ressam ve yazara, çalışma ve anlatım konusu olmuştur. Güzelliğini cennet mekânından ödünç almış denilecek kadar dingin olan bu Boğaz hakkında ne söylenirse azdır.

Boğaz'ın boyu 15 mil, ya da 27.780 metredir. Bu değer, Anadolu ve Rumeli Fener'leri arasını birleştiren hattın ortasından başlayarak, Boğaz'ın yine ortasından geçerek Saray Burnu'nda son bulan mesafenin uzunluk miktarıdır. Ancak, Anadolu ve Rumeli sahilleri ölçüye katıldığı takdirde, bu değer değişir. Rumeli sahilinin boyu 31.000 ve Anadolu sahilinin boyu da 38.000 metredir.

Denizcilik yönünden Boğaz'ın boyu, ortadan geçtiği düşünülen hattın boyca uzunluğundan ibarettir. Tasarlanan hat, düzgün değil kırıklıdır; her bölümün uzunluğu da bir değildir. Kırıkların doğrultularının aynı yönde bulunmaması, rüzgârların etkisi ile esinti yönlerinde de farklılık oluşmasına neden olmaktadır.

Boğaz'ın ortasını izleyen kırıklı hat yedi kısımdır. Her kısmın konumu ve havasının önemi başka olduğundan aşağıda ayrı ayrı anlatılması uygun görülmüştür.

Birinci hat – Anadolu Feneri ile Rumeli Feneri arasından geçen hattın ortasından başlayarak Büyükdere ve Umur Yeri arasını birleştiren hattın ortasında son bulur. Bu, poyraz-lodos istikâmetindedir. Hava her ne kadar çok temiz ise de çok serttir. Boyutu [5,45] mildir.

İkinci hat - Başlangıcı birinci hattın bitiş noktasıdır. Köy Başı açıklarına kadar devam eder. Kuzey-batıdan güney-doğuya yöneliktir. Havası birinci hat kadar sert değildir. Bölgenin önemi nedeniyle Boğaz'ın en beğenilen kısmıdır. [1,95] mil boyutundadır.

Üçüncü hat - Köy Başı açıklarından başlayarak Balta Limanı'na kadar devam eder ve

[1,7] mil boyutundadır. Birinci hatta paralel olarak poyraz-lodostur.

Dördüncü hat - Balta Limanı'ndan Göksu önüne kadar devam eder. Yıldız-kible istikâmetinde olduğundan havası hoş ve yumuşaktır ve [1,5] mil uzunluğundadır.

Beşinci hat - Göksu önü ile Kandilli ve Bebek arasındadır. Birinci hatta hemen paralel gibidir. Fakat havasının düzensizliği dikkate değerdir. Uzunluğu [0,6] mil'dir.

Altıncı hat - Beşinci hattın bitiş noktasından başlayarak Çengelköy önlerine ulaşır. Güney-kuzey hattına biraz eğimlidir. Havası ılımlıdır. Diğer hatlar gibi meskûn değil ise de gelişmeye çok uygundur. [1,4] mil boyutundadır.

Yedinci hat - Buradan Saray Burnu'na kadar olan hat kuzey-doğudan güney-batıya yöneliktir.

Birinci hat	5,45
İkinci hat	1,9
Üçüncü hat	1,6
Dördüncü hat	1,5
Beşinci hat	0,6
Altıncı hat	1,4
Yedinci hat	2,95 mil toplamı

	15.40 mil'dir.

Rumeli Hisarı ile Anadolu Hisarı arasında bulunan mefafe [730] yedi yüz otuz metre olup, boğaz en sonunda [500] beş yüz metreye kadar daralır. En geniş yeri olan Umur Yeri ile Büyükdere Çayırı arasındadır ki [4330] dört bin üç yüz otuz metredir. Saray Burnu önündeki genişlik de [1500] bin beş yüz metredir. Rumeli ve Anadolu Kavağı kaleleri arasındaki uzaklık [0,55] mil yâni [1000] bin metredir.

Rumeli Feneri ile Anadolu Feneri'nin arası da 3 kilometre genişliğindedir. Poyraz ve Garipce kaleleri arasındaki genişlik [1628] bin altı yüz yirmi sekiz metre, yâni [1,5] bir buçuk kilometredir. Ortaköy ile Beylerbeyi arası [1400] bin dört yüz metredir.

Boğazın en derin yeri [53] elli üç metre kadar olup, ortalama derinlik [27] yirmi yedi metredir. En sığ yeri Kuru Çeşme önüdür. Her tarafı ve özellikle koyları çok güvenli limanlardır.

Boğaz'ın korunması için eskiden en dar yerinde iki hisar yapılmıştır. Biri Anadolu Hisarı ve diğeri Rumeli Hisarı adıyla tanınmaktadır. Bunlardan Anadolu yakasındaki Venedikliler'den kalma olup Sultan Yıldırım Bayezid Han hazretleri tarafından tamir edilmiştir. Rumeli yakasındaki ise İstanbul fatihi Sultan İkinci Mehmed Han hazretleri tarafından yaptırılmış ve günde altı bin işçi çalıştırılarak kırk günde tamamlanmıştır. Bu yerde kurulmuş olan köprüler aracılığıyla [Dârâ-yı] Evvel'in (İran hükümdarı Keykubat'ın), [Sikitler (İskitler)] üzerine hareket eden [700.000] yedi yüz bin askerden oluşan ordusunun Avrupa üzerine geçmiş olduğuna dair tarihsel bir rivayet vardır. Harp biliminin günümüzdeki gelişimi nedeniyle, bugün bu hisarlar kullanım dışı kalmış

ve Boğaz'ın ortasında karşılıklı ve yeni yöntemde korunaklar yapılmıştır.

HALIÇ

Saray Burnu'ndan başlayarak, kuzey-doğuya doğru devam eden Haliç'in şekli boynuz benzemekte olduğundan ve burada ticaretin gelişmiş olması nedeniyle Haliç'e, Fransızlar tarafından [Altın Boynuz - Corne d'Or] adı verilmiştir. Eski ismi [Hiryusun-keras]'dır.

Haliç, Saray Burnu'ndan Galata köprüsünün bulunduğu yere kadar [0,6] mil ve Galata ile Unkapanı köprüleri arası 0,5 mil'dir. Buradan Karaağaç'a kadar olan uzaklık [3] mil'dir. Buradan Kağıthane ve Alibey bölgelerinin birleşim yeri olan Silâhtarağa'ya kadar [1] mil genişliğindeki kısmı bir nehir şeklindedir. Bundan dolayı Saray Burnu'ndan Silâhtarağa'ya kadar tam 4 mildir.

Boyu yaklaşık 6 kilometre ve eni, girişinde [1010] bin on metre kadar olup köprüye kadar daraldıktan sonra, iki köprü arasında [900] dokuz yüz metreye kadar daralır. Daha sonra Kâğıthane Deresi'ne kavuşana kadar gittikçe daralır. Eyüp İskelesi'nin ilerisinde suyu iyice sığlaşır.

Haliç'in kuzey-doğuya doğru dönen en ucuna Kâğıthane Deresi dökülür.

KÂĞITHANE DERESİ

Bu derenin iki tarafında, özellikle ilkbaharda cennetten belirtiler veren İstanbul'un en güzel mesireleri vardır. Kâğıthane Deresi, [Istranca] dağlarının Karadeniz yamaçları üzerinde bulunan [Akpınar]'ın güney-batısında bulunan [Çatalağaç]'ın güney-doğusundan başlayarak kuzey-batıdan güney-doğuya ve [Cendere] boğazına kadar akar.

Bu dere, sol taraftan [Kuyutorlak] yerinde kuzeyden güneye doğru akan [Kısır Dere]'yle birleşir. Daha sonra gene soldan ve Kısır Dere'ye paralel bulunan [Kavaklı Göl]'den çıkan Kavaklı Dere'yle birleşir. Bundan sonra bu noktadan itibaren akarak yine sol taraftan kuzeyden güneye doğru akan birçok derelerin birleşerek oluşturduğu bir suyla da birleştikten sonra [Petnahor] köyünün doğusundan geçer. Petnahor'un güneyinde kuzeyden gelen [Köy Dere]'yi de aldıktan sonra [Pirgos ya da Kemer Burgaz'ın] kuzeyinde Davud Paşa Deresi ile birleşir. Bu dere, [Kurt Kemer, Altı Kuzu, Orta, Ayvad, Altı Parmak] isimleri ile bilinen beş dere ile ve diğer küçük dereciklerden oluşmuştur.

Davud Paşa deresinin güneyinde Kemer Burgaz'ın kuzeyinde, yine soldan gelen küçük bir kolu aldıktan sonra Kemer Burgaz'ı solunda ve doğuda bırakarak güneye doğru, daha sonra doğuya doğru akarak, soldan Paşa Deresi ile birleşir.

Bu dere [Karanlık ya da Topuz] Bendi'nden gelen dere ile, diğer üç daha büyük parçadan oluşur ki; bu parçaların soldaki kolu Küçük Bend'den gelir.

Paşa Deresi'ni aldıktan sonra mecrasında devam ederek buralarda [Göksu] adını alır.

Bu yerden de kuzeyden güneye, akan

bir kolu aldıktan sonra yine soldan kuzey-doğudan güney-batıya akan, Tabya sırtından gelen bir dereyi alır. Daha sonra güneye doğru bir süre aktıktan sonra sağa ve sola doğru bükümler oluşturarak Cendere Boğazı'na ulaşır.

Cendere Boğazı'nda Ayazağa tarafından gelen bir kolu alır. Bu kol, birisi [Bahçe Köyü]'nün güneyinden ve kemerlerden başlayarak kuzeyden güneye akan [Şeytan Deresi]'yle Ayazağa'nın kuzey-batısından gelen Ayazağa suyunu da alarak Ayazağa Köyü'nde birleşirler.

Ayazağa'dan sonra bu iki kol birleşerek Cendere Boğazı'nda Kâğıthane suyu ile birleşir. Kâğıthane Deresi Cendere Boğazı'ndan başlayarak batıya doğru bir yay oluşturarak sağdan [Uzunca Ova] Deresi ile birleştiği noktada batıya doğru bir dirsek oluşturur. Dere, bu noktadan başlayarak dışbükey tarafı doğuya yönelik olmak üzere Kâğıthane Köyü'ne kadar bir yay oluşturarak Kâğıthane Köyü'ne ulaşır. Bu köyden başlayarak güney-doğuya doğru akarak [Silâhtar Ağa]'da [Ali Bey] Deresi'yle birleşerek, her ikisi de Haliç'e ulaşır. Birleşme yerinde yatağından tuğla ve kiremit yapımına elverişli çamur çıkartılır ve çevresinde çok sayıda tuğla ve kiremit fabrikaları bulunmaktadır.

İstanbul Haliç'inin güzelliği çok meşhurdur. Bu nedenle Avrupa'nın bazı ressamı ile birçok şairine sermaye olagelmıştır.

Boğaziçi'nin yerleşik halkının bir bölümü zengin memurlar ile tüccarların ileri gelenleri olup yerli halkın diğer bölümü balıkçı ve kayıkçılardan oluşmaktadır. Çünkü Boğaziçi'nin suları çeşitli mevsimlerde çeşitli balıkları bulundurmakta olup birçok yerinde de dalyanlar bulunur.

Balıklar çeşitli mesimlerde avlanırlar ise de, buldukları yerleri belirlemek konusunda balıkçılar bile kesin onay veremezler. Çünkü bu hayvanlar gezicidirler.

Balıkların çeşidi çoksa da bilinenleri ve bunlardan yerleri az çok bilinenler aşağıda verilmiştir.

[Kilyos]'da torik, palamut ve palamut cinsinden olan sivriburun, altıparmak ve foçota ve [Kuru Çeşme]'de istiridye ve [Beylerbeyi]'nde midye, bunun gibi Kilyos'ta sardalya ve [Akıntı Burnu]'nda kefal çoğunlukla bulunur.

Tekir, pisi, barbunya, istakoz, teke, uskumru, lüfer, izmarit, istavrit, kılıçbalığı, hamsi, kırlangıç, misbalığı, vatos, köpek balığı cinsinden olan [ren, röken] ve ayıbalığı, arslan balığı, orkinos, istavrit azmanı, yunus, [fulyanus] denilen en canavar pamuk balığı, iskorpit balığı, camgöz, merkhi, levrek balığı, dülger balığı, taş balığı, kaya, tırahonya, istringilos, zargana, mercan, yılanbalığı, kolyos, kolsuz ayaksız olan böcek, kofana, lâpin, çurçur, gümüş, horozbina, kalkan, karagöz, ilarya balıkları Boğaz'ın hemen her tarafında bulunabilirler.

Karadeniz Boğazı'nda Dalyanlar

Karadeniz Boğazı'nda bulunan dalyanlar şunlardır. Kilyos, Ozonye, Bağlar Altı, Bü-

yük Liman, Sıra Taş, Kiremitli Dalyan, Otuzbir Suyu, Telli Tabya, Pazar Başı, Mezar Burnu, Çayır Dalyanı, Kefeli Köy, İstinye, Fil Burnu, Umuryeri, Beykoz, [Gülastı, Çekme] adı ile iki tane Bebek'de ve Silistre adı ile bir de Fener'de vardır. Toplam olarak, ondokuz adet dalyan vardır.

Fenerbahçe

Fenerbahçe adı verilen bölge kuzey-batıdan güney-doğuya doğru giden bir yarımada olup Marmara Denizi'ne bakan bir mesiredir. Burası Kadıköy'e ve İstanbul'a yakın ve özellikle İstanbul ile Bakırköy ve Adalar tarafına bakan, geniş ve hoş bir yerdir. Özellikle demiryollarının burada bir de istasyonu bulunması gidiş-geliş kolaylaştırdığından yazın halkın gezinti alanı olan güzel bir korulukdur.

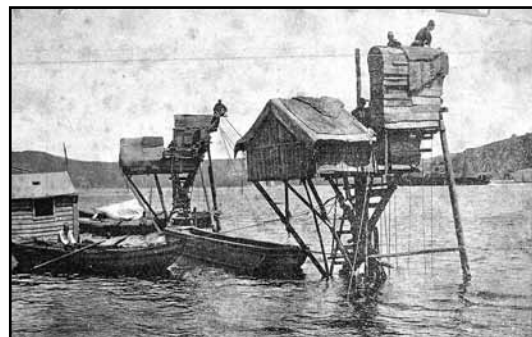
Güneşli sahilleri çok uzaklara kadar sığ ve kumsal olarak uzanmaktadır. Akdeniz tarafı açık olduğu ve poyraz rüzgârlarından, [arkasındaki arazinin şekline göre alçakta kaldığından] bir dereceye kadar korunmuş olması nedeniyle buradaki deniz suyu adeta sıcak denilecek derecededir. Bu nedenle buranın denizi, deniz mevsiminde pek çok kişiyi kendine çekmektedir.

Bu yarımada ucunda, Marmara'dan İstanbul'a doğru gelen gemilerin hareketini kolaylaştırmak için bir döner [fener] bulunması nedeniyle buraya Fenerbahçe adı verilmiştir. Bu yarımada ucunda fener bulunan ucu ile [Moda Burnu] arası 0,85 deniz mili olup hattın kuzey-batı kısmı 0,75 mil uzunluğunda bir koy oluşturur. Bu koy [Kalamış] Körfezi olarak adlandırılır. Fakat İodos havalarda deniz dalgaları buraları karmakarışık etmekte ve kuvvetli kuzey rüzgârlarında bu körfezin güzel doğası çok gürültülü ve ürkütücü bir duruma dönüşmektedir.

Bu körfeze [Kurbağalı Dere] adında bir su akarsa da ucuna dalgaların yığıldığı kumlar nedeniyle, bu dere sürekli olarak dolduğundan içerisinde kayık ve sandalların dolaşması mümkün olamamaktadır. Yoksa bu dere temizlenip de Uzun Çayır'a doğru genişletilip, derinleştirilecek olursa, çevresine dikilecek ağaçların da vereceği güzellik nedeniyle, Göksu ve belki de Kâğıthane dereleri gibi bir mesire yeri olabilirdi.

Fener Burnu, Saray Burnu'ndan 3,18 ve İstanbul surunun Narlı Kapı tarafında denize son bulunduğu noktadan 4,75 mil uzaklıktadır.

Fenerbahçe'nin Kızıltoprak tarafında güzel evler, köşkler, zarif ve süslü bahçeler var-

Boğaziçi'nde dalyanlar.

Büyükada

dır. Özellikle havasının ılımlı olması nedeniyle kışın bile buralarda oturanlar çoktur.

Adalar

Adalar, dünyada eşi, benzeri bulunmayan İstanbul'un hoş bir havuzu hükmünde olan Marmara'nın bir köşesinde süslü bir doğa manzarası oluşturmaktadır. Havasının tazeliği ve güzel yerleri nedeniyle, dünyayı dolaşan doğa bilimcileri tarafından nâzîre-i cennet (cennete benzer) ünvânı (pâyesi) verilmiştir.

Adalar şehir belediyesine bağlı bir ilçe olup İstanbul'un güney-doğusunda bulunmaktadır. Kınalı, Burgaz, Heybeli, Büyükada isimlerinde dördü büyük ve meskûn ile meskûn olmayan beşi küçük olmak üzere dokuz adadan oluşmaktadır.

Kınalı Ada

Kınalıada, Sarayburnu'ndan 12.600 metre uzaklıktadır. Bu adanın kuzey-batıdan güney-doğuya doğru eni 1700 metredir. Güney-batıdan kuzey-doğuya doğru en geniş kısmı 1400 metredir. Kınalı İskelesi'nden Maltepe İskelesi ise yaklaşık 6300 metredir.

Burgaz Adası

Burgaz Adası'nın kuzey, kuzey-batıdan güney, güney-doğuya olan genişliği ile doğudan batıya olan uzunluğu birbirine eşit ve her biri 1750 metredir.

Heybeli Ada

Heybeli Ada'nın kuzey-doğudan güney-batıya kadar olan genişliği 2450 metredir. Kuzey-batıdan güney-doğuya kadar olan uzunluğu ise 1360 metredir. Bu adada Osmanlı Devleti'nin Denizcilik Okulu ile Rumlar'ın biri ticarete ve diğeri papaz yetiştirmeye özgü iki okulu vardır. Denizcilik Okulu'nun yapım tarihini veren beyit aşağıdadır:

*Bahr-ı dilden buldu Aynî gevher-i târihini
Yapdı mellâhine âlî kışla bak Mahmûd
1244*

Anlamı:

*Gönül denizinden buldu Avni esas tarihini
Yaptı denizcilere büyük kışla, Sultan Mahmud
1828*

Büyük Ada

Bu ada çok gelişmiş olup günden güne daha da gelişmektedir. Kuzey ve kuzey-doğudan batı ve güney-batıya kadar olan eni 2900 metredir. Adaların en büyük ve en gelişmiş olup doğrudan doğruya şehir belediyesine bağlı adalar kaymakamlığının merkezidir. Kasaba, adanın kuzey-doğusunda

Heybeliada - Bahriye mektebi.

olup güzel yapıları ve ferah köşkleri ve çeşitli misafirhaneleri ile gazinoyu içerir. Adanın çevresinde güzel bir araba yolu yapılmıştır. Üstü çamlarla kaplı olup havası pek yumuşak ve sağlamdır. İki tepesi vardır. En yüksekinin üstünde Aya Yani isminde bir Rum manastırı bulunur. Manastır manzarasının güzelliği ile tanınmıştır.

Küçük adalardan [Sivri] ve [Yassı] adalara Hayırsız adalar da denilir. Sivri Ada, Ahır Kapı Feneri'nden 13.350 metre uzaklıktadır ve genişliği ile uzunluğu hemen hemen birbirine eşit ve her biri 4.000 metre olan bir adadır.

Yassı Ada ise, Sivri Ada'nın 1700 metre kuzey-doğusunda bulunur. Genişliği 550 ve uzunluğu 350 metre olan bir adadır. Bu adaya İngiliz Adası bile derler. Üçüncüsü, [Pitsa] adasıdır ve Burgaz ile Heybeli Ada arasında bulunmaktadır. Bu adanın genişliği 350 metre ve en fazla uzunluğu da 200 metre kadardır.

Dördüncüsü Büyük Ada'nın doğusunda bulunan ve Kartal'ın karşısında bulunan Sedef Adası ve beşincisi Büyük Ada'nın güneyinde bulunan [Niyandros] adasıdır. Kınalı'dan Burgaz İskeleyi'nin arası 3350 metredir. Sivri Ada'dan Kınalı Ada'nın arası ise 8000 metredir.

Bu adaların yerleşik olanları ile şehir merkezi arasında sabah ve akşam birkaç kez vapur çalışmaktadır. Bu adaların havası ılımlı, çok sağlam ve hoştur ve zayıf bünyeli olanlara çok iyi gelir.

Kartal İskeleyi'nden Heybeli Ada arası 7300 metre ve Büyük Ada ile arası ise 4900 metredir.

	Sivri Ada	Kınalı Ada	Burgaz	Heybeli	Büyük Ada
Ahır Kapı Feneri	13350	12250	15500	17100	18850
Fener Bahçesi	10850	6900	10150	11650	13200
Ayastafanos Feneri	13700	19100	20000	23800	26000
Bostancı	13000	5650	8100	8300	9000
Maltepe Burnu	13850	6250	6500	5200	4850

Kadıköy

Kadıköy, İstanbul'un güney-doğusunda bulunan bir ilçe olup Saray Burnu'ndan yaklaşık 2,25 deniz mili uzaklıktadır. Burası eskiden küçük bir köyken zamanla bir taraftan Kuşdili ve Kalamış Körfezi'ne kadar ilerlemiş ve daha sonra kuzey-doğuda bulunan ve Haydarpaşa yöresindeki Yeldeğirmeni isimli yer ve bir kısım boş arazi ile birlikte mahalle şekline dönüşerek bir ilçe haline almıştır.

Güney-doğuda yer alan [Kızıltoprak] adındaki yer ile Fenerbahçe tarafları istimlak edilerek inşa edilen köşkler ile halkın yoğunluğu artarak ileride buraların bile [Kadıköy]'e eklenecek birer yerleşim bölgesi haline gire-

ceği umulmaktadır.

Kadıköy, kuzeyden Haydarpaşa ve kuzey-doğudan «Çamlıca» tepelerinin etekleri, doğudan «Uzun Çayır», güney-doğudan Kızıltoprak ve Fener bölgesi ile sınırlanmıştır. Güneyden Kalamış Körfezi ve güney-batı, batı ve kuzey-batıdan tümüyle Marmara Denizi ile kuşatılmıştır.

Bu yerin ılımlı ve yuluşak havası zayıf bünyeli kişilere uygun olduğundan şehrimizin hava değişimi bölgesidir. Adetâ şehrin büyük bir hastahanesi gibidir. İstanbul yönünden ve özellikle Üsküdar'ın Bağlarbaşı taraflarından manzarası Adalar ile beraber görüldüğü için o kadar güzeldir ki, hemen eşi ender görülebilen bir [panorama] oluşturur.

Kadıköy, çok güneşlik olup, özellikle güneşin gökten doğrudan gelen ışınları ile denizden yansıyanlarının birleşmesi gözleri yormakta ve göz kapaklarını birbirine yaklaştırmakta ve böylece gözlerini oğuşturmaya insanı zorlamaktadır. İnsanı sıkıntıya sokan, inkar edilemeyecek olan bu durum bölgenin onarılamayacak bir sakıncasıdır. Bu durum öğleden önce başlayıp güruba kadar devam eder. Fakat guruptan şafağa kadar olan ve güneşin doğuşu ve fecrin sonu ile kuşluk vaktindeki güzel manzarası inkar edilemez.

Bu bölgede halkın çoğu kibar ve zengindir ve özellikle çevresi ve civârında çok sayıda mesire bulunur. Her yöndeki arazisi, bakıp seyretmeye yeterli ve uygun olmakla beraber hastalar için havası ve deniz hamamlarının bulunması, burasının günden güne genişlemesine ve donanmasına neden olmaktadır. Bu yerin İstanbul ile bağlantısını İdâre-i Mahsûsa vapurları sağlamakta ise de Üsküdar ile bağlantısı hemen hemen yok denilecek kadar zor olmaktadır. Düzenli ulaşım araçlarının azlığı ile bağlantılı yollarının düzgün olmaması ve özellikle Selimiye Kışlası, Karaca Ahmet kabristanı ve Haydarpaşa Hastanesi arasındaki çıplak arazinin gelip geçenleri yoracak derecede olması, ulaşımı uzun ve sıkıcı yapmaktadır. Bu durum Üsküdar ve Kadıköy bölgelerinin ticaretini de engellemektedir ve her ikisi de günümüzde ticâretin gelişmesi noktasında birer köy durumunda sayılabilir. Ancak Anadolu demiryolunun başlangıcı, Kadıköy ile Üsküdar arasında ise de ticâreti özellikle İstanbul'a ait olduğundan bunlar tarafsız kalmaktadırlar.

«Kadıköy» [Megara] adında yiğit bir kavim tarafından 676 senesinde, ki İstanbul'un kuruluş tarihinden 17 sene önce, kurularak yapılmış [Halkedonya veya (Prokrasti)] adı verilmiştir.

Bu yerin Kadı Köyü (Kadıköy) adıyla anılmasının nedeni, Sultan Birinci Ahmed Han hazretlerinin padişahlığı zamânında Bâbüssaade ağası olan Osman Ağa'nın yaptırmış olduğu caminin yerinde önceden Kadı Mehmed Efendi adında bir hayır sahibinin bir mescidinin bulunmasıdır.

Bu bölge, biri [Çarıkcı] ve diğerleri [Osmanağa] ile [Câferağa] isimlerinde üç ma-

halleye bölünmüştür.

Caferağa Mahallesi

Bu mahallede dârüssaade ağalarından Câfer Ağa'nın yaptırdığı bir mescid vardır. Bu mescid bundan on beş sene önce oluşan bir yangında yanmıştır. Kendisi de orada gömülüdür. Ağabeyinin vakfından bir mescid daha vardır. Bu da bir yangında yanmış ve sonradan genişletilerek, halen Adiliye Vekaleti veznedarı olan saadetli Hüseyin Efendi tarafından inşa edilmiştir.

Bunlardan başka, İskeley Camii vardır ki, mekânı cennet olsun Sultan Üçüncü Mustafa Han hazretleri tarafından 1869 tarihte yaptırılmıştır. Bu cami mekânı cennet olsun Abdülmecid Han hazretlerinin padişahlığı zamanında tamir ve genişletilmiş ve kapısı üzerine yapım tarihi konulmuştur:

*Oldu Kadıkaryesi mahsûd-u şehri-Üsküdâr
Sû-be-sû ihyâ buyurdu hükm-i Hân
Abdülmecid*

*İşte ez-cümle binâ etdirdi muhkem kârgir
Bu ibâdethâneyi yakmışdı ihrâk-ı şedid
Her cihetle elense lâyıkdır imâmü'l-müslimîn
Zâtı olmuş câmi-i mecmû-u ahlâk-ı hamid
Çünkü yapdırmış mukaddemce bu vâlâ
ma'bedi*

*Cedd-i a'lâsı Üçüncü Mustafa Hân-ı sa'îd
Mevc ürür âb-ı güher-âsâ derûnunda safâ
Verdi ziyet sâhil-i bahre bu bünyâd-ı cedid
Nûr-ı rahmetle der-ü dîvârı pürdür
Ka'beves*

*Hac sevabın lütfeder züvvârına Rabb-i vahid
Ey cem'at beş vakitte eyleyin böyle du'â
Olsun ol mihrâb-ı acilin ömr-i ikbâli mezid
Hutbe-i nâm-ı be-nâm-ı dem-be-dem
nusret ile*

*Revnâk olsun minber-i mülke ilâ-yevmi'l-va'îd
Secde-i şükür eyleyip Safvet dedi târihini
Câmi-i zibende yapıdı emr-i Hân Abdülmecid
1275*

Anlamı:

*Kadıköy, Üsküdar şehrini kıskandırdı
Abdülmecid Han emrederek her tarafı ihyâ
etti*

*İşte özellikle sağlam kargir inşa ettirdi
Bu ibadethâneyi yakmıştı büyük yangın
Her tarafıyla müslümanların önderi dense
layıkdır*

*Kendisi olmuş övülecek ahlâkın toplamı
Çünkü bu üstün mabedi örceden
yaptırmıştı*

*Üstün ceddî uğurlu Üçüncü Mustafa Han
Dalga vurur cevher gibi su içinde neşe verir
Deniz kenarına değer verdi bu yeni bina
Duvarları Kâbe gibi rahmetin ışığı ile
doludur*

*Allah ziyaretçilerine Hac sevabını verir
Ey cemaat beş vakitte böyle dua edin
O ahiret mihrabının ömür ve bahtı çoğalsın
Daima ismi başarı ile anılsın
Minberine iyilik gününe kadar parlaklık
versin*

*Secde ile şükür edip Safvet tarihini söyledi
Süslü camiyi Abdülmecid Han emir ile
yaptırdı 1858*

(Devam edecek)

Nuruosmaniye Camii ve Külliyesi 1749-1755

Yazan: H.Veysel Güteryüz

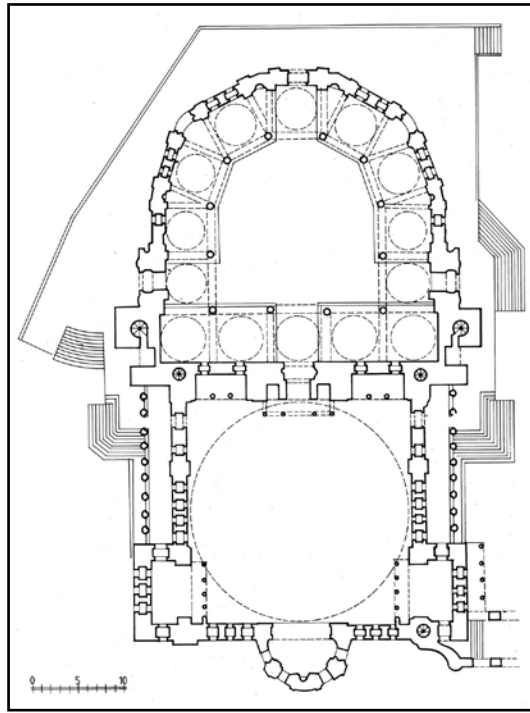
Nuruosmaniye Külliyesi, Kapalı-Çarşı'nın Çenberlitaş tarafında-ki, Cağaloğlu yönüne bakan kapısının tam karşısında, cami, medrese, imaret, hünkâr köşkü, sebil, çeşme, han, arasta ve muvakkıthane'den oluşan bir külliye'dir. Külliye İstanbul'un merkezinde Bâb-ı Âlî'ye yakın bir yerdedir.

Caminin inşa edildiği arâzide daha önce-leri Hasan Canzade Şeyhülislam Hacı Sadet-tin Efendi'nin karısı Fatma Hanım'ın yaptırdığı bir mescit bulunmaktaydı.

Sultan Birinci Mahmud zamanında külli-yenin inşasına 29 Muharrem 1162 (19 Ocak 1749) tarihinde başlanılmıştır. Ancak cami tamamlanamadan Sultan Birinci Mahmud ölünce, kardeşi Sultan Üçüncü Osman in-şaatı devam ettirmiştir. İnşaat bittikten son-ra 1 Rebiyülevvel 1168 (5 Aralık 1755) Cuma günü açılışı yapılmıştır.

Sultan Üçüncü Osman camiye Nûr-u Osmâniyye adını vererek sanki Osmanlı hanedanının nûru demiş, ancak gerçekte külli-yeye kendi adını vermiştir.

Cami ve külliye'nin inşaatında bina emîni olan Ahmet Efendi "Târih-i ca'mi-i şerif-i Nûr-u Osmâniyye" isimli bir risale yazarak in-

şaat ile ilgili bilgileri aktarmıştır.

Külliye'nin mîmârı Rum asıllı Simon Kalfa'dır. Simon Kalfa külliye'nin inşaatını ta-mamen yeni bir üslup olan Barok üslubu ile yapmıştır.

İstanbul'da bundan önce yapılan son

selâtin cami olan Yeni Valde Camii (Gülnûş Emetullâh Vâlide Sultan Camii) Lâle Devri'nin etkisi ile oluşan değişikliklere rağmen klâsik üslupta en son eser olmaktadır. Bu camiden sonra yapılan inşaatlar-da Avrupa mîmârîsinin etkileri nedeniyle klâsik üslubun sert ve keskin ana prensip-leri yavaş yavaş terk edilmeye başlanılmış-

tır.

İstanbul'da ilk kez yapılan Barok-Rokoko tarzı yapı, Sultan Üçüncü Ahmed tarafından yaptırılan, Sultanahmet'teki Sultan Üçüncü Ahmed Çeşmesi'dir. Bunun ardından ancak 25 yıl geçtikten sonra ikinci örnek olarak, Sultan Birinci Mahmud'un inşasına başlattığı, Nuruosmaniye Camii'dir ve Barok tarzında yapılmıştır. Böylece klâsik mîmârî üslubu tamamen terk edilmiştir.

Batı kültürüne karşı gerçek bir ilgi du-yan Sultan Birinci Mahmud, bir külliye in-şasına karar verdiği zaman, Avrupa'daki ki-liselere ait resimleri getirterek incelemiştir.

Nuruosmaniye Camii'nin Beyazıt Kulesi'nden çekilmiş bir fotoğrafı.

fakat buna ulemâ tepki göstermiştir. Buna rağmen, Sultan külliyesinin inşasını Barok tarzında yaptırmaya karar vererek, Rum asıllı olan Simon Kalfa'yı mimar tayin etmiştir.

Hadikatü'l Cevâmî'de Nuruosmaniye Camii ile ilgili olarak yer alan bilginin anlamı aşağıdadır:

"OSMANİYE CAMİİ

Camiiyi Sultân Mahmud Han yaptırmış, tamamlanmasına yakın padişah öldüğünden, kardeşi Sultan Üçüncü Osman Han padişah olduğunda bu caminin vakfını onaylamış ve hizmet edenleri belirleyerek, padişah olmasından bir yıl sonra tamamlanması mümkün olmuş, ismine Nûr-ı Osmâniyye denilmiştir. Hâtta annesi Şehsuvar Sultan müstakil türbede gömülüdür, ölüm tarihi 1755. Hasan Cânzâde Şeyhül-İslâm Hacı Sadettin Efendi'nin hanımı olan Fatma Hatûn'un mes-citi yerine bu cami yapılmıştır.

Hünkâr Mahfili ve müezzin mahfili vardır. İkişer şerefeli iki minaresi olup, aylıkları kendi vakfından ve medrese ve imaret ve kütüphane ve muvakkit odası ve meşkhâne ve sebîl ve çeşmesi vardır. Caminin yapımına Hattat Mehmet Râsim Efendi târih söylemiştir:

"Hümâyûn ola bu nev camî'i Sultân Osman'ın (Sultan Dsman'ın bu yeni camisi mübarek olsun)"

Orta kapının dışında olan ayet bu Râsim Efendi'nin hattıdır. İki taraf kapılarının dışında olan ayetler Hattat Fahrettin Yahya'nındır. Medrese târihini Hâkim Efendi söylemiştir:

"Düşdi bir târih Hâkim'den du'â

Caminin bir dış görünümü.

*Medhal-i ilm ola bâb-ı medrese
1169 (Hakim'den dua ile bir tarih düşüldü,
medrese kapısından ilim girsin 1755)"*

*Hakim imaretine de târih düşmüştür:
"Yazılsun kilik-i Hâkim'den bu târih
Ola a'la imaret bâb-ı erzak
1169 (Hakim'in kaleminden bu tarih yazıl-
sın, yüce imaret rızk kapısı olsun 1755)"*

*Dışında olan ayetleri Yedikule-lizâde Sey-
yid Abdülhalîm Efendi yazmıştır. Diğer celi
(büyük boy) hatlar Bursalı Müzehib Ali
Ağâ'ninkidir. Diğer celiler Kâtibzâde Mehmed
Refî' Efendi'nindir.*

Caminin mahallesi yoktur.

CAMİ

Nuruosmaniye Camii'nin yüksek duvarlarla çevrili olan dış avlusunun, biri kuzeyde ve diğer ikisi doğu ve batıda olmak üzere üç kapısı vardır.

Doğu yönündeki kapısı Cağaloğlu tarafında, Nuruosmaniye Caddesi'ne açılır. Batı kapısı ise, Kapalıçarşı'nın ana giriş kapısının karşısındadır. Dış avlunun kuzey kapısı, ca-

minin altındaki mahzenin üzerinden merdivenle inilerek arkasındaki sokağa açılır.

Dış avlunun içerisinde ve güney tarafında ise Hünkâr Köşkü, kütüphane ve Sultan Üçüncü Osman'ın annesi Şehsuvar Sultan'ın türbesi bulunmaktadır.

Eğimli bir araziye inşa edilmiş olan caminin altında, Lâleli Camii'nde olduğu gibi bir mahzen bulunmaktadır. Halen boş olan bu mahzenin yapım nedeni bilinmemektedir.

Külliyyeye ait küçük bir han, mahzenin batı tarafında ve mahzene bitişiktir. Ayrıca dış avlunun doğu, batı ve kuzey yönlerindeki duvarlarının dış taraflarında dükkanlar vardır.

Külliyyeye ait çeşme ve sebîl ise, avlunun batı duvarı üzerinde, Kapalıçarşı'ya bakan kapının iki yanında yer almaktadır.

Camii zeminden yüksek olarak yapıldığından, iç avluya doğu ve batı yönlerindeki 11'er basamaklı birer merdivenle çıkılmaktadır. Caminin kuzey tarafında ve pek kulla-

Caminin diğer bir dış görünümü.

Caminin mükebbiresi.

İç Avludaki Üç Kapının üzerinde Yer Alan Arapça Kitabenin Metni

İbni-Essultân Mehmed Hân İbni-Essultân İbrâhîm Hân
 İbni-Essultân Ahmed Hân İbni-Essultân Mehmed Hân
 İbni-Essultân Murâd Hân İbni-Essultân Selîm Hân
 İbni-Essultân Süleymân Hân İbni-Essultân Selîm Hân
 Büniye Hâzel Câmî' Eşşerîf El-Bünyân-ül-İtyân
 Ferâid-ullâh-ül-Ganiy-yül-Mennân
 Elâ Ve Hüve Essultân-ibni- Essultân-ül-A'zam Osman Hân
 İbni-Essultân Mustafâ Hân
 İbni-Essultân Bâyezîd Hân İbni-Essultân Mehmed Hân
 İbni-Essultân Murâd Hân İbni-Essultân Mehmed Hân
 İbni-Essultân Bâyezîd Hân İbni-Essultân Murâd Hân
 İbni-Essultân Orhân Hân İbni-Essultân Osmân Hân

nılmayan iç avlusu Barok üslubunda ve yarım daire şeklindedir. İç avlunun ikisi yanlar-

da ve biri de ortada olmak üzere üç kapısı vardır. Kapıların üzerinde çok ince taş işçiliği

İç avlu.

Caminin içinden bir görünüm.

ile süsleme yapılmıştır. Ayrıca iç avlunun biri orta kapının üzerinde ve dörder tanesi de iki yanlarda olmak üzere dokuz adet revakı bulunmaktadır. Bunlar dokuz kubbe ile örtülmüş, sekiz kemerli ve porfir sütunludur.

İç avlu çok küçük olduğundan, şadırvanı yoktur. Bu nedenle abdest muslukları caminin doğu ve batı duvarlarında sıralanmışlardır. Öte yandan iç avlu caminin kullanımına göre ters tarafta kaldığından çok az kullanılmaktadır.

Burada sağdan sola doğru üç kapı üzerinde bölünmüş bir kitâbe vardır. Arapça olan bu kitâbe yanda görülmektedir.

Bu kitâbede; "Bu cami-i şerîfi ganî ve mennân olan Allâh'ın farzlarını yerine getirmek için Sulân Mustafa oğlu Sultân-ı Âzam Osman Hân yaptı" denilmekte ve devamında Sultan Osman'ın sırayla dedeleri, Osman Gâzî'ye kadar sıralanmaktadır. Ancak burada caminin yapım tarihi yoktur. Külliye'nin H.1169 (M.1755) olan yapım tarihini, medrese ile imaretin kapılarındaki iki kitâbeden öğrenmekteyiz.

Sekiz penceresi bulunan iç avlunun kible kapısının üzerindeki kubbe diğerlerinden yüksektir.

Revaklı, beş kemerli ve beş kubbeli olan son cemaat yeri, iç avlunun cami binasına bitişik olan kısmındadır ve buradaki cümle kapısının her iki yanında, cami duvarında üçer pencere vardır. Son cemaat yerinin her iki tarafında birer mihrapçık ile yukarı taraflarında birer mükebbire bulunur.

Son Cemaat yerinin sağına ve soluna bitişik ikişer şerefeli iki minare yer alır. Mukarnas bulunmayan ve alt gövdeleri çubuklu olan minarelerin şerefelerinin altları düşey kolonlar şeklindedir.

Çok süslü olan taş işçiliğine sahip cümle kapısından caminin içine girilmektedir.

Camiye daha az kullanılan iç avlu tarafından değil, daha çok sağ ve sol taraflarındaki kapılardan girilmektedir.

Kare şeklinde olan caminin kubbesi 25,75m. çapındadır. Kubbe dört tarafında-

Hünkar Mahfili.

Caminin kubbesinin içeriden görünümü.

Hünkâr köşkünden, hünkâr mahfiline geçiş köprüsü.

rında dokuzar sütun bulunmaktadır. Bunların üzerlerini çeşitli boyutta ve biçimde kubbe örtmektedir.

Barok üslubu caminin her yerinde göze çarpmaktadır. İç avlunun yarım daire biçimi, pencere ve kapıların kemer porfirleri, büyük kapıların nişlerinin üst bölümleri sahnin içerisindeki süsleme bunun birer göstergesidir. Pencerelerdeki revzenler, alçı pencerelerin desenleri ve mermer mihrab ile mermer minber de Barok üslubundadır.

HÜNKÂR KASRI

Nuruosmaniye Camii'nin diğer bir özelliği de Hünkâr Kasrı ile Hünkâr Mahfilî'nin değişik yapısıdır. Nuruosmaniye Caddesi tarafındaki dış avlu kapısından avluya girildiğinde, sağda bir rampa görülür. Rampanın, büyük iki kanatla kapısı üzerinde "TC İstanbul Valiliği İl Müftülüğü Hizmet Binası" tabelası vardır.

Rampanın bitişinden sonra, camiye doğru bir üst geçit uzanır. Bir bina biçiminde olan bu üst geçit, 4 sütun üzerine oturtulmuş bir köprü biçimindedir. Bu köprüden caminin içerisindeki Hünkâr Mahfilî'ne geçilmektedir. Çok süslü ve balkonu şebekeli olan Hünkâr Mahfilî'nde ayrıca bir mihrab daha bulunmaktadır.

Camideki Âyet-i Kerîmeler Yedikulelizâde Seyyid Abdülhalîm tarafından yazılmıştır.

Celî hatlar ise Hattat Râsim, Bursalı Müzehir Ali Ağa ile Kâtibzâde Mehmed Refî Efendi'nin eseridir.

TÜRBE

Caminin doğu yönündeki Hünkâr Kasrı'nın hemen yanında yer alan türbenin önü üç birimli revaklıdır. Ortası kubbeli ve yanlarında tonoz örtülüdür.

Türbede Sultan İkinci Mustafa'nın zevcelelerinden ve Sultan Üçüncü Osman'ın annesi Şehsüvar Valide Sultan yatmaktadır.

Ayrıca Hünkâr Kasrı ile türbe arasındaki alanda Hizbullah Sultan ve Sultan İkinci Mahmud'un bir kızı ile dokuz oğlu gömülüdür.

MEDRESE VE İMARET

Nuruosmaniye Külliyesi'nin med-resesi ve imareti, dış avlunun kible tarafında yan yana yer almaktadır.

Medrese ve imaret bölümü, günümüzde Fatih Müftülüğü'ne bağlı "Nuruosmaniye Kur'an Kursu" olarak kullanılmaktadır.

Medrese kare plânlıdır ve revaklı bir avlu-

ki dört kemer ile cümle kapısı tarafındaki fil ayağına benzeyen iki payanda tarafından taşınmaktadır.

Prof.Dr. Celâl Esad Arseven'in "Türk Sanat Tarihi" isimli kitabında, Nuruosmani Camii'nin kubbesi ile ilgili olarak; "Dört beden duvarı üzerine kemer inşa edilerek, köşelere yapılan bingilerle kemerlerin teşkil ettiği kaide üstüne bir tek kubbe inşa olunmuştur. Kemerlerin itme kuvveti iki tarafına yapılan kalın duvarlı, harice taşkın kısımlar ve köşelere konulan ağırlık kuleleriyle karşılanmıştır. İç avlu tarafındaki bina cephesinin köşelerine yapılan iki minarenin sıklığı, yan kemerlerin bu kısmında birer ağırlık teşkil etmekte ve açılmasını önlemektedir. Sahnın kible tarafındaki mihrab kısmı âdetâ bir kilise absist'i gibi, binadan dışarıya taşan yuvarlak ve büyük bir hücre şeklinde olup, bu kısmın üstü yarım kubbe ile örtülmüştür." denilmektedir.

Sahnı Barok üslubunun özelliklerine sahip, çok ışıklı olan caminin kible duvarında onsekiz ve diğerlerinde onaltışar pencere vardır. Toplam pencere sayısı 174 adettir.

Nuruosmaniye Camii'nin önemli özelliklerinden birisi de mihrabının güney duvarından dışarıya doğru taşkın olarak yapılmış olmasıdır. Mermerden işlenerek yapılmış olan mihrabın üstü yarım kubbe ile örtülmüştür. Minrap duvarında iki köşede kible duvarına bitişik iki küçük kanat vardır. Mihrabın sağında ve solunda renkli somakiden, binanın basıp basmadığını (dengesinin bozulup bozulmadığını) kontrol edebilmek için birer devvar (ekseni çevresinde dönebilen) sütun vardır.

Mihrabın yanındaki minber de mermerden yapılmıştır. Mermere oyularak yazılmış olan Fâtihâ suresi, mihrabın sağından başlayarak bütün sahnı dolaşır.

Caminin alt sıra pencerelerinin üst taraflarında bulunan renkli taşlar üzerine birer madalyon halinde hadisler ve Allâh'ın isimleri yazılmıştır.

Soldaki ve sağdaki mahfil katlarının altla-

Caminin mihrabı.

Caminin minberi.

Caminin yanındaki merdese binası.

ya sahiptir. Avlusunun çevresinde farklı boyutlarda oniki öğrenci odası ile bir dersane bulunur. Odaların ve dershanenin üzerleri kubbelidir.

Medresenin kapısındaki kitabedeki tarih düşürme Hâkim Efendi'ye aittir:

"Düşdi bir târih Hâkim'den du'â
Medhal-i ilm ola bâb-ı medrese
1169
(Hâkim'den dua ile bir tarih düşürüldü
Medresenin kapısı ilimin girişi olsun
1755)"

İmaret ise, medresenin hizasında ve bitişik olarak batı yönündedir. Kapısı cephesinin ortasındadır. Kapısının üzerindeki kitâbedeki tarih gene Hâkim Efendi tarafından düşürülmüştür:

"Yazılsun kilik-i Hâkim'den bu târih
Ola a'la imaret bâb-ı erzak
1169
Hâkim'in kaleminden bu tarih yazılsın,
yüce imaret rızk kapısı olsun 1755)"

Kapıdan dikdörtgen plânlı bir avluya girilir. Avlunun güneyinde iki kapı vardır. Soldaki kapıdan medrese ve sağdaki kapıdan ise mutfak bölümüne geçilmektedir. Batı yönünde aşhane ve kuzey tarafında ise

servis bölümü bulunmaktadır.

KÜTÜPHANE

Kütüphane, Nuruosmaniye Kül-liyesi'nin dış avlusunun kuzey-doğu köşesinde ve türbenin hemen yanındadır.

Alt katı bodrumdur ve birkaç basamakla yükseltilmiş olan bir platform üzerine inşa edilmiştir. Barok tarzında yapılmış olan binanın okuma salonunda bulunan orta kubbe dört sütun tarafından taşınmaktadır. Orta kubbenin iki tarafına yarım kubbeler yerleştirilerek mekân genişletilmiştir. Çevresi sütunlarla taşınan kemerli bir yapıya sahiptir.

Kütüphanenin batı yönünde, kitapların muhafaza edildiği bir oda bulunmaktadır. Bu odadan yuvarlak kemerli bir kapıyla oturma salonuna geçilir. Yalnızca tarihi eserler için tahsis edilen kütüphanede yaklaşık 5048 eser bulunmaktadır.

Kütüphanede, padişahın kullanımı için ayrı bir kapı daha vardır. Kitap deposunun kapısı üzerinde açılış tarihini veren bir kitâbesi vardır.

SEBİL VE ÇEŞME

Sebil, H.1169 (M.1755) yılında Sultan Üçüncü Osman tarafından yaptırılmıştır. Nuruosmaniye Camii'nin Kapalıçarşı'ya çıkı-

Medresenin içinden bir görünüm..

lacak kapısının sol tarafındadır. Mimarbaşı Hacı Mustafa Ağa ile Simon Kalfa tarafından inşa edilmiştir.

Sebil, Türk Barok-Rokoko mimarisinde yarım daire plânlıdır. Sebil, tamamen mermer malzemeden inşa edilmiştir. Kompozit başlıklı dört sütunla üç pencere olan sebil, klasik plân düzeninde ve zengin eğrisel korniş profilleri, kartuşların üç boyutlu tasarımı, sütun başlıklarındaki volütler, deniztarahı motifleri ile iki katlı havası verilmiştir. Parmaklıkları şebeke şeklinde demirden dökme ve oymalıdır ve sonradan boyanmıştır. Saçakları ahşaptır. Üstü kurşun kaplı kubbelidir. Alt süveler kemerlidir ve dört mermer sütunludur. Pencere şebekeleri 1,10 metre genişlik 2,25 metre uzunluğundadır. Bunun altında yedişer su verecek deliği vardır.

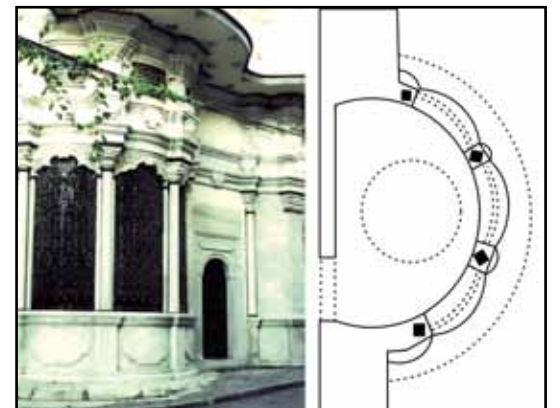
Nuruosmaniye Sebili, yuvarlaklaşan hatları ile de Barok mîmârinin en önemli örneği olarak kabul edilmektedir. Sebilin katlı silmeleri ve yüzeyden taşan bezemesinden dolayı Rokoko üslup özelliği de ağır basmaktadır.

Sebilin sağ tarafında bir de çeşmesi vardır. Nuruosmaniye Sultan Üçüncü Osman Çeşmesi H.1170 (M.1756) tarihinde cami ile birlikte inşa edilmiştir.

Nuruosmaniye Camii'nin Kapalıçarşı başındaki avlu kapısına bitişik sebilin yanındadır. Tarih beyti şöyledir:

"Zülâl-i cevdetinden nûş-i âb-ı sâf idüb âlim
Oku tarihi pâki «Çeşme-i Sultan Osmânî»
1170

(Taze saf suyundan içip ilime doy,
Sultan Osman'ın t çeşmesinden oku temiz tarihini
1756)"

Sebilin görünümü ve planı.

Medresedeki kitabeler.

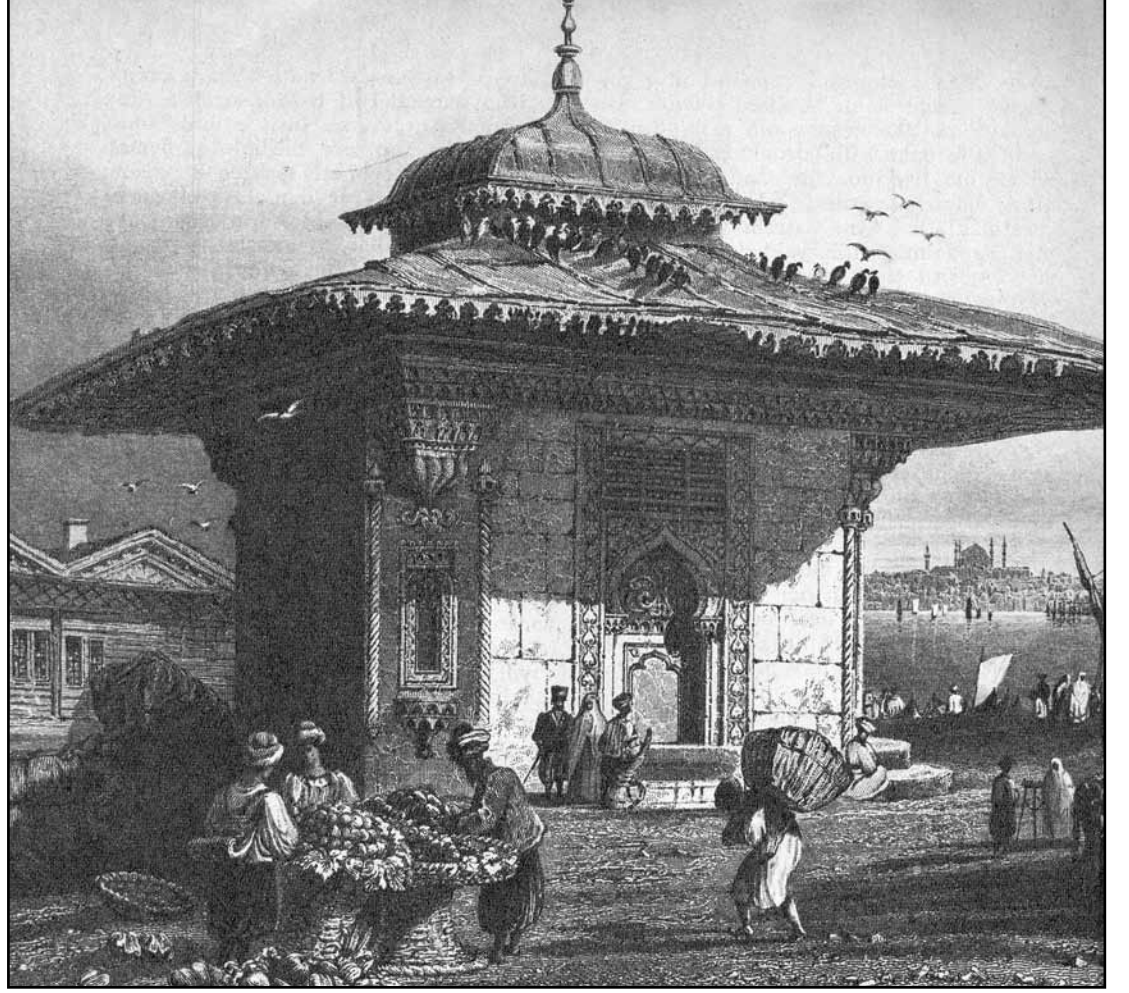

İstanbul Çeşmeleri

A sırlar boyu devam eden Osmanlı imparatorluğu zamanında imparatorluğun pek çok köşesinde olduğu gibi, İstanbul'da da gerek padişahlar, gerek devrin büyükleri tarafından çeşitli sanat eserleri yaptırılmış, saraylar, kasırlar, çeşmeler, camiler, sebiller bu güzel şehrin süsleri olmuştur. Bunlar arasında yer alan ve bugün İstanbul'un çeşitli köşesinde birer sanat âbidesi halinde ayakta duran çeşmeler, Türkler'de suya karşı duyulan sevgisinin esridir. Susuzluk gidermenin sevap oluşu inancı ve ayrıca islamiyetin temizliği emretmesi, yalnız İstanbul'da değil, ülkenin dört tarafında büyük su tesislerinin, çeşmelerin, sebillerin yaptırılmasına yol açmıştır.

Bugün İstanbul'da bulunan ve gerek tarih, gerekse sanat bakımından değerleri çok büyük olan çeşmeleri incelemeye geçmeden önce, konumuzu ilgilendirdiği için şehrin su tesislerinin tarih boyunca geçirdiği gelişmeleri kısaca anlatmak gerekir.

İstanbul'da şehire su sağlamak amacıyla yapılan ilk tesisin Roma imparatorlarından Hadrianus zamanına rastladığı eski kaynaklarda belirtilmektedir. Hadrianus, Kâğıthane ve Alibeyköyü derelerinin sularını toplayıp şehre akıtmıştı. Daha sonra imparator Valans, Milâdî 378 yılında Halkalı sularını kendisinin yaptırdığı Valans kemeri (Bozdoğan kemeri) aracılığıyla şehire getirmiş, Beyazıt meydanı civarındaki bir sarnıca akıtmıştı. Gene bu devirlerde, sık sık oluşan kuşatmalar yüzünden şehrin su ihtiyacını karşılamak amacıyla şehrin çeşitli yerlerine su sarnıçları inşa ettirilmişti. Bunlar arasında I. Konstantin tarafından yaptırılan Binbirdirek ile İmparator Jüstinyanus zamanında yaptırılan Yerebatan sarayı en önemlileridir. Azizler, Aetius, Aspar ve Mone sarnıçları da şehrin çeşitli yerlerine dağılmış olup sözü edilmeye değer büyüklükteydiler. Bunların yamsıra Fatih'te, Laleli'de, Mercan'da, Sarayburnu'nda, Sultanahmet'te, çeşitli manastır, kilise ve evlerde kapalı sarnıçlar bulunmak-

taydı.

İstanbul'un fethinden sonra Fâtiş Sultan Mehmed, ileri gelen devlet adamlarına şehrin Osmanlılaştırılması için emir verdi. Bu emre göre şehrin çeşitli yerlerinde çeşmeler, hanlar, hamamlar, kervansaraylar, çarşılar yapılacaktı. Fâtiş, herkesten, mali gücüne göre bir şeyler yaptırmasını istemişti. Bu emir üzerine, şehrin dört tarafı kısa bir süre içinde, Türk mimarisinin özelliğini taşıyan eserlerle donatıldı. Ancak bun-

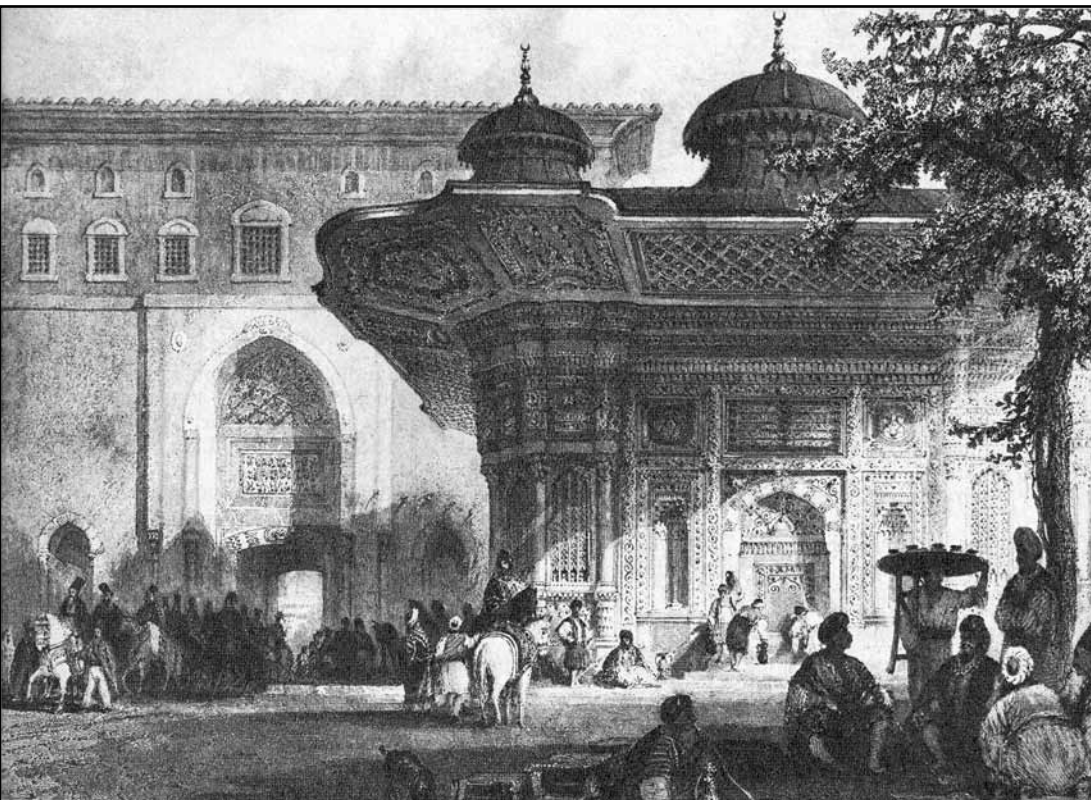
lar içinde çeşmeler, gerekli su tesisinin olmayışı yüzünden yok denecek kadar azdı.

İstanbul'un su derdine esaslı şekilde ilk el atan Kanunî Sultan Süleyman olmuş, bu padişah zamanında harap bir halde olan Kırkçeşme suyu sistemi Mimar Sinan'ın eliyle onarılarak canlandırılarak şehir bol suya kavuşturulmuştu. Kâğıthane'deki pınardan çıkan su, Uzunkemer, Güzelcekemer, Mağlova ve Müderris kemerleri aracılığıyla şehire getirilerek dağıtılmış, inşası dokuz yıl süren bu tesis günümüzün parası ile 20 milyon liraya mal olmuştu. Ancak yine de şehrin belirli bir kısmına ancak su verilebilmekteydi. Beyoğlu yakası, Bizanslılar zamanındaki gibi susuzdu.

Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra gelen padişahlar, yaptırdıkları ve adları ile anılan irili ufaklı bentlerle şehire su getirmeye devam ettiler. Bunlar arasında; II. Osman'ın yaptırdığı, adını taşıyan bent, III. Ahmed'in Topuzludere üzerine yaptırdığı Büyükbent ve Cebeciköy, III. Mustafa'nın yaptırdığı Ayvat, III. Selim'in yaptırdığı Valide bendi, sözü edilmeye değer büyüklükteydi.

Şehirin Beyoğlu yakası ise bol suya ancak I. Mahmud devrinde, yine bu padişah tarafından yaptırılan Topuzlu bendi (Taksim Suyu) ile kavuşmuştu.

Şehirde yeni bir su tesisi yaptıran padişahlar, yayınladıkları fermanlarla, suyun fazlasının çeşme yaptırmak isteyen kişilere tahsis olunduğunu bildiriyorlardı. Bu fermanlar üzerine her devrin önde gelen kişileri, adlarını hayırla andırmak amacıyla şehrin çeşitli yerlerine çeşmeler yaptırıldılar. Böylelikle Türk sanatının ayrı bir dalı olan çeşme ve sebil mimarisi doğdu. Bu mimarinin anıt özelliğini kazanmaya başlaması ise onseki-

zinci yüzyıla rastlar. Özellikle Lâle devrinde İstanbul birbirinden güzel, sanat bakımından çok değerli çeşmelere kavuşmuştur. Gene bu yüzyılda yaptırılan çeşmelerin sayısı diğer yüzyıllara oranla çok daha büyük olmuş, şehirde 141'i İstanbul, 80'i Beyoğlu ve 71'i Üsküdar yörelerinde olmak üzere 292 çeşme yaptırılmıştı. Bu sayılar günümüze kadar gelebilen çeşmelere aittir. Bu sayı onyedinci yüzyılda 93 adet idi.

Çeşmeler hakkında genel bir araştırma yapmış olan H. Tanışık'ın "İstanbul Çeşmeleri" isimli kitabında belirttiğine göre, İstanbul'da Beyoğlu yakasında en eski kitâbeli çeşme Hicri 931 tarihini taşımakta ve Haliç'in Hasköy yöresinde oturan Yasef adında bir Musevî'ye ait bulunmaktadır. Üsküdar tarafındaki en eski kitabeli çeşme ise Beykoz'la Yalıköy arasında mermer bir çeşmenin üzerinde yer almaktadır.

Bu genel bilgilerden sonra günümüzde İstanbul'un çeşitli semtlerinde bulunan çeşmeleri şöyle sıralayabiliriz:

SULTAN AHMED ÇEŞMESİ

Sultan Üçüncü Ahmed 30 Aralık 1673 yılın-

da Hacıoğlu, Pazarcık'ta doğdu, 1 Temmuz 1736 yılında İstanbul'da öldü. 23. Osmanlı padişahı, 102. İslam halifesidir.

Babası Sultan Dördüncü Mehmed, annesi Meh-Pâre Râbi'a Gül-Nûş Emetullah Sultân'dır. Üçüncü Ahmed, iyi bir tahsil ve terbiye görmüş, ünlü hocalardan dersler almıştı.

Sultan Üçüncü Ahmed, ağabeyi Sultan İkinci Mustafa'nın tahttan indirilmesi üzerine 22 Ağustos 1703 tarihinde 30 yaşında iken Edirne'de tahta geçti. Osmanlı Devleti açısından önemli bir yere sahip olan Lale Devri (1718-1730) boyunca padişahlık yapan Sultan Üçüncü Ahmed, hattat ve şairdi. "Necib" mahlasıyla şiirler yazdı. Ayrıca Musiki ile de yakından ilgileniyordu.

Üçüncü Ahmed ve Birinci Mahmud döneminde ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir

Sultanahmet'te Topkapı Sarayı'nın giriş kapısı ile Ayasofya arasında bulunan Üçüncü Ahmed Çeşmesi, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın önerisiyle, Üçüncü Ahmed tarafından 1729 yılında saray mimarı Kayserili Mehmet Ağa'ya yaptırılmıştır. Perayton adlı bir Bizans çeşmesinin yerine inşa edilen bu çeşme, Türk rokoko tarzının örneklerinden biridir.

Müziyen ve hattat olan Üçüncü Ahmed, sanatı ve sanatçıları korurdu. Bu devirde güzel sanatların her dalında büyük ustalar, seçkin şahsiyetler yetişti. Topkapı Sarayı'nın ana kapısı karşısındaki Üçüncü Ahmed Çeşmesi, bu devrin artık varolmayan pek çok eseri arasında bugün ayakta durabilen yapılarından biri olarak, bütün ihtişamı ve güzelliği ile sapsağlam durmaktadır.

Başmimar Mehmed Ağa'nın eseri olan bu sebilleri çeşme yalnız Lale Devri sanatının değil, bütün Osmanlı mimarisinin en önemli örneklerinden biridir.

Çeşmenin planını bizzat Üçüncü Ahmed'in çizdiği, Başmimar Mehmed Ağa'nın bu planı uyguladığı söylenir. Çeşmenin dört köşesinde yuvarlak birer sebiller, sebillerin arasında kalan kısımlarda da üç çeşme bulunur. Çeşmelerin yanlarında süslü gözler vardır. Sebillerin üzerine küçük birer kubbe oturtulmuştur.

Lale Devri'nin en meşhur âbidelerinden olan çeşme, bağımsız yapı karakterinin bütün özelliklerini taşır. Bu devrin ünlü divan şairi Seyyid Vehbî'nin 28 beyitten meydana gelen ünlü kasidesinin, çeşmenin mermerlerinin üzerine işlenmesi ayrı bir sanat hazinesidir.

Talîk hatla büyük bir ustalıkla mermer işlenen bu kasidenin beyitleri, Sultanahmet Camii'ne bakan yüzünden başlayarak yazılmıştır.

Çeşme aynaları üzerindeki kırmızı çerçeveli ve yeşil zeminli levhalar üzerinde beşer, sebiller, üzerineyse üçer beyit nakşedilmiştir. Çeşmenin Sultanahmet Camii'ne bakan ön yüzündeki beyit, padişahın kendi hattıyla yazılmıştır.

Târihi Sultan Ahmed'in cânzebân-ı lüleden *Besmeyleyle iç suyu Han Ahmed'e eyle dua*

Ancak eb-cet hesabında dört sayı eksik gelmiş ve şairlerden Vehbi Efendi bu eksikliği [*Aç besmeyleyle iç suyu Han Ahmed'e eyle du'a*] sekline dönüştürerek hesabı tamamladıktan sonra bu vezin ve kafiyedeki mısranın güzel şekline bir de kaside eklemiştir. İtalyan edebiyatçı "Edmonde de Amicis" bu eserle ilgili olarak; "İnsan elinin oyup işlemediği yer kalmamıştır. Zarafet, sabır ve servetin harikasıdır. Hiç şüphesiz billur bir fanus altında korunmaya değer. Bu eşsiz koca pırlanta ilk günü kimbilir nasıl parlıyordu. Onu bir defa görmek, hayalinin ölünceye kadar hafızadan silinmemesi için yeterlidir." demektedir.

Çeşmede klas:k üslup ve bir kısım barok özellik bir arada kullanılmıştır. Çeşmenin üstünde geniş saçaklı bir çatı. ortada yüksek kasnak-

lı bir kubbe ve yine yüksek kasnaklı küçük kubbe-ler bulunmaktadır. Saçağın altı kabartmalarla süslenmiştir. Saçağın köşelerinde kıvrık dallar ve meyve motifleri bulunmaktadır. Saçağın altında yapıyı dolanan pars beneği ve kaplan çizgisi motifleriyle süslenmiş çini bir bordür, altında palmet süslemeli ve mukarnaslı bir bordür görülmektedir. Yapının köşelerinde mimariyi hareketlendiren mukarnaslı sütun başlıkları bulunan dört silindirik sütunla, üç bölüme ayrılmış yarım daire şeklinde sebül bölümleri bulunmaktadır. Her bölümde iki satırlık kitabe bulunmaktadır. Dalgalı kemerlerle biçimlendirilmiş pencere-lerde stilize lale motiflerinden oluşan şebekeler bulunmaktadır. Sebillerin önünde ikişer basamak ve üstünde birer küçük kubbe bulunmaktadır. Yapının dört yüzünde çeşmeler bulunmaktadır. Ana cephede beyaz ve kırmızı renkli sivri kemerli çeşmelerin iki yanında mihrabı andıran mukarnaslı birer niş bulunmaktadır.

KİTABE

Ayna taşında dalgalı kemer ve ortasında bir rozet bulunmaktadır. Kemerin iki yanında bitkisel süs emeler ve yine vazodan çıkan çiçek motifleri görülür. Ayna taşının üstünde yuvarlak madalyon içinde "Maşallah" yazısı bulunmaktadır. Kemerin içi kıvrık dallardan oluşan süslemelerle doldurulmuştur; iki yanında birer kabara bulunmaktadır. Kemerin üzerinde çerçeve içinde kitabe şeridi yer alır. Diğer cephede nişler tekne hizasında sonlanır.

Sivri kemerin üzerinde beş satırlık kitabe bulunmaktadır. İki yanında renkli madalyonlar görülür.

Cephe üzerinde rumi ve palmetlerden oluşan süslemeler bulunur.

Ünlü divan şairi Seyyid Vehbî'nin kasidesi çeşmenin çevresine yazılmıştır.

Şâhenşah-i vâlâ-neseb Sultân-ı memdûhül-haseb
Fermânda Rûm ü Arab Hân Ahmed-i kişver-güşâ
Adl ü kerâmet manba'ı şems-i velâyet matla'ı
Dergâhının her mısra'ı şehbal-i simurg u hü mâ
Zât-ı mülûk âb-ı rûy şemşîri bağ-ı feth cû Gülzâr-ı
Mülke verir su mîzâb-ı kilki dâimâ
Hem pâdişahdır hem velî zâtında kılmış müncelî
Adl'î Ömer cûd'u Ali hulk-ı Muhammed Mustafâ
Destinde devlet hâtemi kılmış musahhar âlemi
Hak resm-i ism-i a'zamî nakş-ı cebîn etmiş âna
Hayret verir sad Kayser'e gâlib hezâr İskender'e
Hükm-i revân her kişvere fermân-ber-i şâh u gedâ
Rûm u Arab mülk-i Acem mahkûmudur
ser-tâ-be-pâ

Oldur imâmü'l-müslimîn zıll-ı Hudâvend-i Mu'bin
Bâ-nass-ı Kur'ân-ı mübîn emrine vâcib iktidâ
Şehler âna kişver verir ol şehlere efser verir
Tigâna düşman ser verir oldukça tuğî ser-nümâ
Ol menba'-ı cuy-ı kirâm ol maksem-i rızk-i enâm
Olsun ilâ yevm-ül-kıyâm şâhân-ı dehre mülkecâ
İskender edüb cüst ü cû zulmetde gezmiş sû-be-sû
Bâb-ı Hümayûn'unda bu etdi revân âb-ı bekâ
Bu tarh-ı pâk-i hurremî sevk etdi sadr-ı a'zama
Dâmâd-ı hass-ı ekremî hem-nâm-ı ceddü'l-enbiyâ
Oldu o düstûr-i celîl bir hayr-i câriye delîl
Halka edüb zemzem sebül celb etdi ol şâha duâ
Ol şehriyâr-ı zer-nisâr bezl etdi mâl-i bî-şumâr
Yapdı sebül-ü çeşme-sâr me'cûr ola rûz-i cezâ
Yapdı sebül-ü çeşme-sâr me'cûr ola rûz-i cezâ
Ol mevkî'î âbâd edüb bir tarz-ı nev îcâd edüb
Rûh-ı Hüseyin'î şâd edüb etdi sebül âb-ı sefâ
Bu ayne ey sâfi derûn destini Kevser gibi sun
Her katre-i safvet-nümûn olmakda bir ayn-ı şifâ
Âb-ı zülâle mâ-sadak tâk-ı felekle yeknesak
Gök kubbenin altında bak var mı bu resme bir
binâ

Oldukca ber-câ mihr ü mâh zîb-i serîr olsun o şâh
Sadr-ı güzînin yâ ilâ etme rikâbından cüdâ
Ey Hüsrev-i âlî-tebâr âsârına yokdur şumâr
Ammâ bu dil-cû çeşme-sâr oldu aceb hayret-fezâ
Bak sîm ü zerden tasına âb-ı hayât-efzâsına
Benzer gümüş hokkâsına bekler kapun subh u
mesâ

Yapdın saray meydânî'na kıldın salâ atşânına
Cennetde Kevser yanına gûyâ ki kasr etdin binâ
Altun suyun eddi sebül yapdın uyûn u selsebil
Birine bin ecr-i cezil versün Cenâb-ı Kibriyâ
Medhinde hemâm oldu lâl izhâr-ı acz etdi makâl
Evsâfın eylerken hayâl hâtîfden erdi bir nidâ
Vehbi hamûş ol beste-leb haddin değil eyle edeb
Senden mukaddem oldu hep şâirlere birden salâ
Vasfın edüb güft ü gû çok kimse dökdü âb-ı rû
Etdirilir âhir ser-fürûl ol Hüsrev-i şevket-nümâ
Târih için dânişverân hayrette iken nâgehân
Buldu şehinşeh-i cihân bir mısra'-ı âlem-behâ
Her lafzı bahr-ı mevc-zen ma'nâsıdır dürr-ı Aden
Görmek dilersen ânî sen ey teşne-i hüsn-i behâ
Târih-i Sultan Ahmed'in câri zebân-ı lüleden
Aç besmeleyle iç suyu Hân Ahmed'e eyle du'a

Türkçesi

Şahlar şahı yüce sayılı asaleti övülmeye değer
Sultan
Han Ahmed ki emriyle Roma'yı ve Arabistanı feth
eden

Adalet ve kerem kaynağı, doğan kudret güneşi
Dergâhının her mısrası Anka kuşu kanadının tüyü
Şerefli mülkün sahibi, kılıcıyla dünyayı feth eden
Gül bahçesi memlekete daima oluk gibi su verir
Hem padişahdır, hem de kendinde ermişlik görülür
Ömer'in adaleti, Ali'nin cömertliği,
Muhammed Mustafa'nın huy
Elinde devlet mührü aleme boyun eğdirmiş
Allah yüce ismini alın yazısı etmiş ona
Roma imparatorunun, bin İskenderin gözüne
şaşkınlık verir
Sürekli hükümleri her ülkeye emir olur halka ve
şahlara
Romalılar, Araplar, İran ülkesi hükmü altındadır
baştar başa
Müslümanların başıdır açıkça Allah'ın gölgesidir
Kunan'ın kesin eminlerine kesinlikle uyar
Şahlor ona ülkelerini verir o da onlara taç verir
Kılıcına düşman başını verir, başındaki tuğu
görünce
O akan cömertliğin kaynağı o halkın rızkını
dağıtan
Kıyamet gününe kadar dünyaya ve memlekete
padişah olsun
İskender her tarafa zalimlik yaparak gezmiş
Sarayının kapısında bu hayat veren suyu akıttı
Bu tertemiz tezeyi verdi sadrazamına
Kendi şerefli damadı hem ismi peygamber
soyundan gelen
Oldu rütbesi yüksek, akan bir hayır delil oldu
Halka bir zemzemi dağıtarak o padişaha dualar
getirdi
Altın saçan o hükümdar malını hesapsız dağıttı
Yaptı su akıtan çeşmeyi kıyamet günü karşılığını
bulsun
O yeri yeni bir tarzda bayındır kılıp
Hüseyin'in ruhunu şad edip gönülleri ferahlatan
suyu akıttı
Bu çeşmenin temiz deposunun içindekini Kevser
gibi sun
Her damlası saflık örneği olmakta bir şifa çeşmesi
Dağıtılan berrak suyu felekle aynı düzeyde
Gök kubbenin altında, bak buna benzeyen bir
bina var mı?
Yerinde durdukça gece-gündüz, o şahın tahtı
süslü olsun
Seçkin sadrazamını da Allahından ayrı düşürme
Ey soyu yüce hükümdar eserinin yoktur sayısı
Fakat bu gönülleri açan çeşme hayret verici oldu
Bak gümüş ve altından tasına, ahyat veren
suyuna
Gümüş hokkasına benzer, kapını bekler sabah-
akşam
Saray meydanına yaptın, susamışlarına ferahlık
verdin
Cennet'te sanki Kevser'in yanına bir kasır yaptın
Altın suyunu dağıttın, selsebil pınarından
Birini bin sevap versin Cenâbı Allah
Hemen kırmızı çiçekler aciz kalıp övdüler
Niteliklerini anlatırken gaipten bir ses geldi
Vehbi sessiz ol beste yapmak haddin değil,
terbiyeli ol
Senden önce bütün şâirlere birden davet geldi
Niteliğine dedikodu edip bir çok kimse yüz suyu
döktü
En sonunda o haşmetli padişahın aciz bendesine
yaptırır
Tarihi için bilginler hayrette iken aniden
Buldu, cihanın şahlar şahı dünya güzeli bir mısra
Her sözü deniz dalgası anlamındadır, Aden incisi
Görmek istersen onu sen ey hüzel yüze susamış
Lülenin (musluğunun) diliyle Sultan Ahmet'in
tarihi akar
Besmeleyle aç, suyu iç, Han Ahmet'e dua et

Eski İstanbul Abideleri ve Binaları

Şehrin Kuruluşundan Osmanlı Fethine Kadar

Yazan: Prof. Dr. Celal Esat Arseven

Günümüz Türkçesine Çeviren: H. Veysel Güteryüz

Çevirenin Notu:

Prof. Celal Esat Arseven'in 1910 yılında yazdığı ve Osmanlıca olarak basılan bu eser daha önce Paris'te Fransızca olarak basılmıştır. Çelik Gülersoy Vakfı tarafından 1989 yılında, kitabın Osmanlıca olarak yeni harflerle okunma şekli bir kitap haline getirilerek basılmıştır. Ancak tamamen Osmanlıca olması ve Arapça, Farsça kelimeler ile tamlamalara sahip olması nedeniyle günümüzde okunup anlaşılması olanaksızdır. Bu nedenle kitabı Osmanlıca aslından okuyarak günümüz Türkçesine çevirdim. Sitemde belirli aralıklarla bölümler halinde yayınlamaya başlamaktayım. Aşağıda kitabın ilk 15 sahifesi yer almaktadır.

Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü Halil Bey Efendi hazretleri tarafından sunulan övgü yazısı

Öteden beri eski eserler bilimi ile ve özellikle bunun Bizantiyen devrine ait bölümüyle meşgul olan Celâl Esat Bey incelemelerinin sonucu olarak eski Bizans ile Osmanlılar'ın zamanına ait İstanbul şehrinin târihçesiyle topografyasını ve bütün eski eserler ve güzel yerlerini içermek üzere «Konstantiniye» adıyla meydana getirdiği resimli güzel eserinin yayınlanmasını herkes gibi ben de cidden alkışlamışdım. Bu eser aslında Türkçe yazılmış olduğu halde o zamanlar dilimizde bastırılması mümkün olamadığından yazarın kendisi tarafından Fransızca'ya tercüme edilerek dört yıl önce Paris'de yayınlanmıştı. Hattâ ilgili büyük ilim adamlarından Mösyö Dil (Diehl) ve Doktor Mortiman (Mordtmann) gibi değerli kişiler bile bu eseri değerli bularak başına biri uzun bir giriş yazısı, diğeri bir mektup koyarak içeriğinin önemini okuyucusuna bildirmiş olduklarından bu konuda fazla bir şey söylenemez. Bu kez Celâl Esat Bey Efendi eserlerinin aslı olan Türkçe'sini de yayınlamayı başardığından dolayı kendisini kalpten samimiyetimle tebrik ederim. Bu konuda yazılmış ilk ciddi kitaptır. Bütün İstanbullular'a ve İstanbul hayranlarına bu değerli armağanı veriyorlar ki elimizde güvenilir bir kılavuz olacağı gibi ulusal tarihî eserlerimizin dikkatle korunması konusunun önemine de etkisi olacağını kesinlikle umarım. Celâl Esat Bey Efendiye bundan dolayı da teşekkür borçluyuz.

Halil Ethem

Yazarın Fransızca olarak yayınladığı kitaba Paris Üniversitesi hocası ve tanınmış Bizans tarihçisi Mösyö Şarl Dil (Charles Diehl) tarafından armağan edilen giriş yazısı

İstanbul'a ait [yabancı dillerde] pek çok bilimsel ve güzel kitaplar yazılmıştır. Bunların bir kısmı çok kısa ve diğeri kısmı da özellikle İstanbul'un eski eserleriyle ilgilenen uzmanlara özgü olacak şekilde ayrıntılıdır. Celâl Esat Bey'in eseri bu iki sınıf eserin ortasında bulunuyor. İşte eserin başlıca temeli ve üstünlüğü ve hatta diyebiliriz ki yeniliği bu özelliği nedeniyle Celâl Esat Bey bu eseriyle dahi, uzman konumundan çok şimdiye kadar bu konuya ilişkin olarak yapılmış olan inceleme ve araştırmaların tümünü bilen bir bilgin konumunda bulunduğunu gösteriyor. Eseri, Bizans hakkında elli yıldan beri oluşa gelen bilimsel incelemenin, değerli sonuçlarını içeren yararlı bir özetidir.

Yazar kendi ülkesinin durumunu ve göreneklerini yabancılardan çok bildiği ve bazı yerlere girmek için kolayca izin alabildiğinden Sultan Ahmed Câmisi çevresindeki evlerin bahçelerinde bazı kazılar yaparak Bizans Sarayı'nın temellerini incilemediğinden dolayı belki de biraz üzgünüz.

Fakat Celâl Esat Bey'in eserini araştırmalar ve buluntulara ayırdığı ve bu eserde ancak eski Bizans'a ait tarihsel bilgiyi ve eski eserleri doğrudan özetlemek ve anlatmak amacıyla toplamak istediğinden bunu tümüyle başarmış ve Mösyö Mortiman (Mordtmann)'ın haritasından daha ayrıntılı ve tamam bir Bizans haritası yaparak düşüncemize göre Bizans'ın eski durum ve şeklini geniş açıklamalar ve çeşitlilikle yaşatmıştır.

Eserde doğal olarak bazı eksiklikler, bazı hata ve noksanlar var olduğu gibi (Sayfa 5) batılılarca da biraz garip görülecek kadar fazla milliyetçilik göstermiştir. (1908) yılındaki devrimden önce bu gibi geniş çapta yapıları ve eski eserleri incelemenin ve hattâ resimlerini çekmenin ne kadar zor ve hatta suç olduğu ve hiçbir desteğe sahip olamadığı düşünülürse, yazarın bu konuda rastladığı zorluklara karşı sarf ettiği gayret göze çarpar.

Şimdiye kadar İstanbul'da bulunan Rum uzmanları ile batının Fransız, Alman, İngiliz bilginleri Bizans'a ait bilimsel incelemeyi kendilerine maletmiş gibiydiler. Eski eserler konusunda Hamdi Bey'in yaptığı gibi şimdi de bir diğeri Osmanlı'nın bilimsel inceleme alanında kendi ülkesine bu şekilde bir yer kazandırması sevinçle karşılanılacak bir durumdur. İtiraf ederim ki bu kez de bu eserin Fransızca olarak dilimizde yayınlanması beni bir kat daha sevindirmiştir. Yazarı, kendi eserinin Türkçesinden tercüme etmiştir. Aynı zamanda, bu tercümenin değerini eserin incelenmesinden anlayacak ve ihtiyacımız olup da bizde mevcut olmayan büyük bir eseri yazdığından dolayı Celâl Esat Bey'e müteşekkîr kalacağız. Bize, Hıristiyanlık Bizansı ile Müslüman İstanbul'un tarihsel devirlerini içindeki şanlı görünüşü ve azameti ve eserlerindeki güzelliği gösteren bu kitap, çok açık, doğru ve gereksiz derecede uzun olmamakla beraber ne bir kılavuz kadar sade ve ne de bilimsel inceleme ve araştırmada bulunacakların ihtiyacı olmayacak kadar yüzeyseldir.

Şarl Dil (Charles Diehl)

Kitabın Fransızcası hakkında Bizans ve eski eser bilimi uzmanlarından Doktor Morkiman (Mordtmann)'in gönderdiği mektubun tercümesi.

Büyükada, Ağustos 1907

Celâl Esat Bey'e, Azîzim.

Çoktan beri özellikle bir eksikliği gideren İstanbul hakkındaki açıklamalı eserinizi tam bir beğeni ile okudum. Bizans devri ile onu izleyen dört yüzyılı içeren böyle mükemmel eseri meydana getirmeye bir buçuk yüzyıldan beri Hammer ve Skarlos Bizantiyos (Scarlatos Byzantios)'dan sonra kimse cesaret edememişti. Şu son seneler içerisinde birçok uzmanın geride kalan eserlerle Bizans topografyasını inceleyerek bu bilime yepyeni bir şekli vermişlerdi. Siz de son beş yüzyıldan beri oluşturulan önemli eserleri inceleyerek Hammer ve Skarlatos Bizantiyos (Scarlatos Byzantios) tarafından bırakılan boşlukları tamamlamış bulundunuz. Eserinizde on beşinci yüzyıldan öncesine kadar olan devir hakkında yapılan araştırmaları özetledikten sonra herkesin hayretini çeken Osmanlı mimari eserleri hakkında geniş açıklama toplayıp bunların bir de gerçek târihçesini yaptınız ve Osmanlı mimarlık sanatının sahip olduğu her zaman artan isteğe karşı düşen kıymetli bilgiyi içeren bir eser oluşturmak üstünlüğünde bulundunuz. Eserinizden dolayı candan teşekkürlerle tebriklerimi kabul etmenizi rica ederim.

Doktor Mortiman (Mordtmann)

Eski İstanbul Birinci Cilt

Konu 1 – Tarihsel Bilgi

Atina ve Roma şehirleri kadar meşhur olan ve Osmanlı fethine kadar Bizans adıyla anılan İstanbul, gerek siyasi yeri, gerek coğrafi konumu dolayısıyla Orta Çağ'ın en büyük ve en önemli bir medeniyet merkeziydi.

Bizanslılar bu şehire Byzantion, Nea Roma (Yeni Roma), Konstantinopolis (**Constantinopolis**) bile derlerdi [1]

[1] Daha sonraları Araplar bu şehri Kostantiniye ve Ferok diye adlandırmışlar ve Türkler de İslâmbol, Der-sa'adet, Der-âliye ve Asitâne isimleriyle adlandırmışlardır. Fakat asıl genel olarak kullanılan ismi İstanbul'dur ki bu da Bizanslılar'ın fethinden önce (şehirde) anlamında kullandıkları ve bazı yazarlara göre de Constantinopolis kelimesinin hafifletilmiş olarak kabul edilen Stin-polis'den geldiği anlaşılıyor.

İstanbul, Avrupa ve Asya kıtaları gibi en önemli iki kıtanın ve Boğaz İçi ile Marmara Denizi ve Haliç gibi güzellikleriyle seçkin olan üç denizin birleştiği noktada bulunur.

Dünyada hiçbir şehir bu kadar benzersiz bir coğrafi konuma, bu kadar önemli bir ticari konuma sahip değildir.

Doğada benzerine ender rastlanılan Boğaziçi tarih öncesi zamanlardan beri insanların dikkatini çekmiş ve bu güzel ülkeyi elde etmek için bir çok kavgalar, savaşlar olmuştur.

Boğaziçi'ne Bizanslılar Bosphorus (**Bosphoros**) derlerdi. Bu tanımlama Yunanca öküz anlamında olan (**Bouç**) ile geçit anlamında olan (**Popoç**) kelimelerinden geliyor. Yani Öküz Geçidi deniliyor. Bu şekilde tanımlamanın kaynağını aramak için Yunan Mitolojisine göz atmak gerekir. Söylentiye göre Argolid (**Argolis**) hükümdarı İnakhos'un kızı, Yunanlıları tanrısı olan Zeus yani Jüpiter tarafından sevilerek onu bir buzağı şekline sokmuş ve bundan haberi olan eşi Juna'nın kızgınlığından kaçarken Boğaziçi'ni bir kıydan diğerine yüzerek geçmiş imiş [2].

[2] İnakos (**İnakhos**) bir Fenikeli olup bir süre Mısır'da oturduktan sonra birçok Mısırlı, Fenikeli ve Araplarla birlikte Mora yarımadasına gelerek İsa'nın doğumundan 1850 sene önce bir devlet kurmuş ve bu devlete Argolid (**Argolis**) adı ver-

rilmıştır. Bir söylentiye göre de Döküleyon (**Deucalion**) tufan zamanında dağa çıkmış ve daha sonra devleti oluşturmuştur. Yarı tanrı sayılan bu kralın İyo (**İo**) isminde bir kızı olup Yunanlıların tanrısı Zeus (**Jüpiter**) bu kızla sevişmek için ve eşi olan Hera (**İuno**) bunu kıskandığından Jüpiter onu saklamak üzere buzağıya dönüştürmüştü. Hera bu gizemi anlayınca bu buzağıyı istemiş ve Jüpiter de reddedememiş. Hera buzağıyı Argos'un gözetiminde hapsedilmiş. Merkür isimli tanrı ise yüz güzeli bekişisini düdükle uyutarak kafasını kestikten sonra İyo (**İo**)'yu kurtarmış. Bundan haberi olan Hera, İyo'ya bir karasinek musallat etmiş ve çaresiz prenses bu sinekten kurtulmak için bütün dünyayı dolaşmış ve sonunda Mısır'a kadar gelmiş ve sanki Mısırlılar'ın İziz (**İsis**) diye andıkları tanrı bu imiş. İyo'nun eski ressamlar tarafından yapılmış, inek halinde birçok tabloları vardır.

Boğaziçi Yunanlılar'ın Pont-Oksen (**Pont-Euxin**) dedikleri Karadeniz ile Propontis dedikleri Marmara Denizi'ni birbirine bağlar.

Fenikeliler Karadeniz'e kuzey denizi anlamında Aşkenas (**Achkenas**) derlerdi. Bizanslılar bu deyimleri Oksinos (**Euxinos**)'a dönüştürmüşlerdir. Bunun Rumcada anlamı ise misâfirperver demektir. Hâlbuki gemiciler için çok tehlikeli sayılan Karadeniz'e misâfirperver deyiminin denizin perisini kızdırmamak için üstü kapalı olarak söylenilmiş olması akla gelmektedir. Fenikeliler için Karadeniz çok ürkütücü ve tehlikeli bir deniz sayılır ve orada seyahate çıkanlar ölüme göze alırlardı. Hattâ boğazın civarında bulunup bizim Garipçe dediğimiz köye onlar Garibdis (**Charybdis**) yani derinlik veya ölüm kapısı derlerdi. O zamanki yazarlar Boğaziçi'nin Çanakkale boğazıyla beraber Dokaliyon (**Deucalion**) zamanındaki bir tufan sırasında açıldığı fikrindeydiler. [3]

Gerçekten Boğaziçi'nin doğal durumuna bakılırsa burasının Üçüncü Devirde yanardağ etkisiyle açılmış olduğuna karar vermek gerekir.

«Boğaziçi'ne eski Yunanlılar «Simplgari» yani birbiriyle çarpışan kıyılar adını vermişler ve boğazdan ilk kez mitoloji kahramanlarından Ereklis'in (**Herkül**) ve sonra «İason»'un ve «Argonaut [4]»'lerin geçtiğinden bahsetmişlerdir. Bu kahramanların, boğazın darlığından ve çıkıntılarının içeriye ve dışarıya uzamasından dolayı, geçmenleri çok güç ve zahmetli olmuştur [5].»

[3] Yunan mitolojisinde Dokaliyon (**Deucalion**), Promete (**Promethaus**) denilen yarı tanrının oğlu ve Pirra (**Pyrrna**)'nın eşidir. Bunlar zamanında büyük bir tufan olmuş ve bu nedenle onlardan

başka yeryüzünde insan kalmamış. Bunlar Parnas dağı üzerine sığınmışlar ve tufandan sonra gaibden gelen emir gereğince yerden aldıkları taşları arkalarına attıkça, Dokaliyon (**Deucalion**)'un atıklarından erkek ve Pirra'nın atıklarından kadınlar oluşmuş ve böylece dünyayı yeniden yerleştirmişler. Yazarlar mitolojide geçen bu tufanı İsa'nın doğumundan 1600 sene öncesine bağlıyorlar.

[4] [Yunan mitolojisinde Teselya'da Pilyüon (**Pelion**) dağının ağaçlarından (Aladin ağacı) Argu adında bir gemi yapılarak Gelus yakınında bulunan eski İvlegus (**Euligus**) iskelesinden bu gemi ile Karadeniz'e sefere giden kahramanlara «Argonafetis (**Argonautes**)» adı verilmiştir ki anlamı «Argu seferberleri» demektir. Yukarıda adı geçen Argonaut'ların başkanı, İolkos şehri soyundan İyason (**İason**) idi. Bu seferden amaçları Gürcistan kralının elinde bulunan sırma tüylü keçi postunu ele geçirmektir. Mitolojideki söylentiye göre Boğaziçi'nin her iki sahili Argonaut (**Argonaut**)'ların gelişine kadar birbirleriyle çarpışırken Argu'nun geçişinde çarpışma ve uğraşmaları son bulmuştur. Bu sölentiden de anlaşılıyor ki eski Yunanlılar Boğaziçi'ni yakından görmeden ve iyice bilmeden girintilerini abartarak birçok örneklerle süslemişlerdir] Târih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni: Karistovelos: Karolidi.

[5] Târih-i Sultan Mehmed Hân-ı Sâni: Karistovelos. Târin-i Osmâni Encümeni Mecmuası. 2 sahife 21.

Karadeniz'in boğaza yakın kıyılarında rastlanılan bazalt sütunları ve mağaralar, her iki kıyının tabakları arasındaki benzerlik ve ilişki, arazinin volkanik olduğuna kuşku bırakmayan bu arazi bölümünün birçok doğal olaylardan etkilendiğini gösterir.

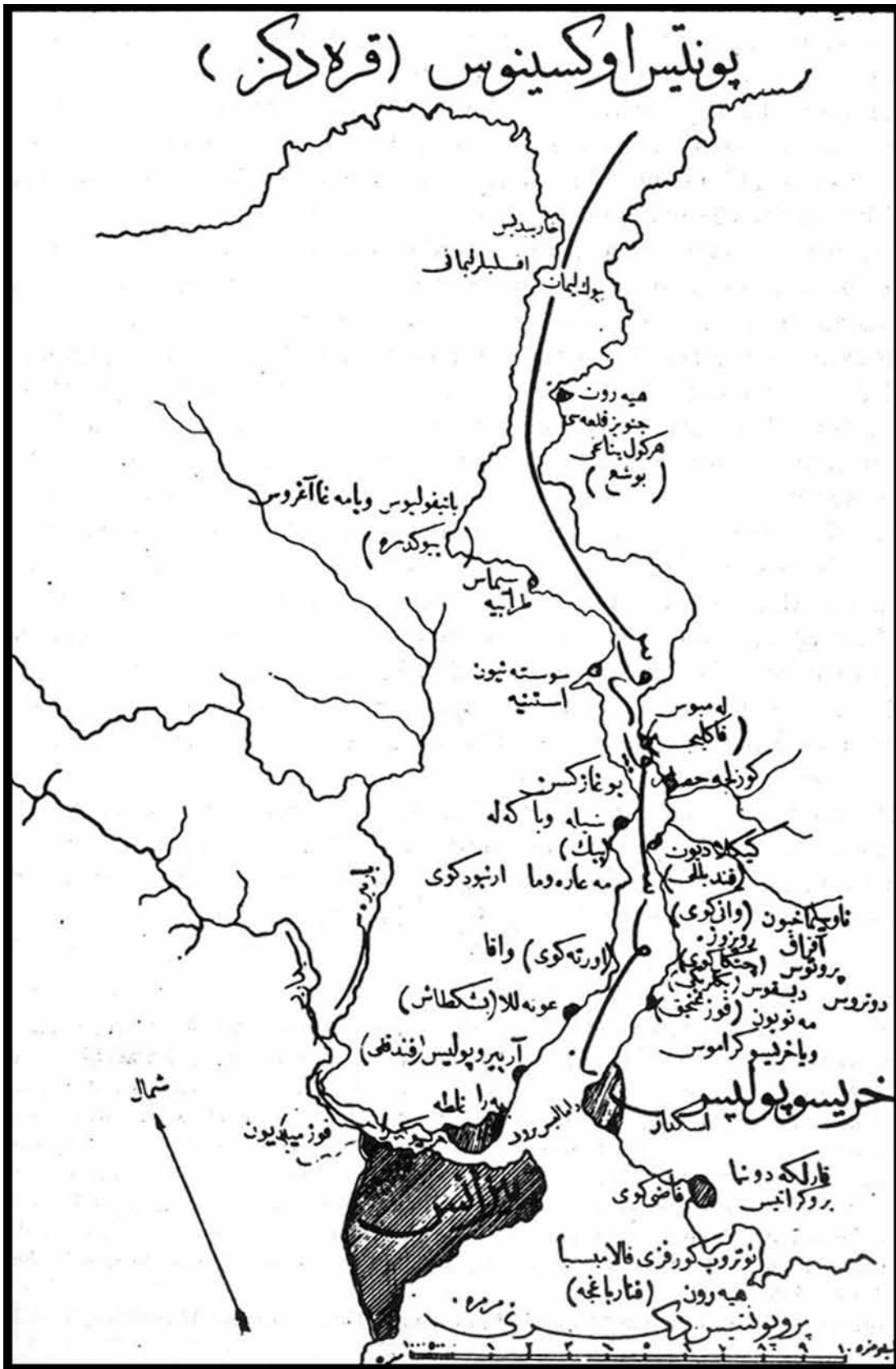
Karadeniz'in tarih öncesi bir göl olduğunu düşünürsek bu gölün suları toprağın hareketinden etkilenerek çöken Boğaziçi vadisini izlemeye başlamış ve böylece Marmara ve Akdeniz'le kavuşması sağlanmıştır.

Boğaziçi'nde akıntılar her zaman Karadeniz'den doğru gelir. Bu akıntılar Sarayburnu'nda ikiye ayrılarak biri Marmara Denizi'ne diğeri de Galata önlerinde Haliç'den gelen suların karşı koymasıyla geri dönmek üzere Haliç'e doğru akar. Boğazın boyu 27 kilometredir. Eni en geniş 3.200 ve en dar 550 metredir. [Rumeli ve Anadolu Hisarı arası]. Boğaziçi'nin derinliği ise en çok 118 metredir. Haliç'in eski ismi Hirisokeras (**Chrylso Keras**)'dır. Altın anlamına gelen (**chryso**) ve boynuz anlamına gelen (**keras**) kelimelerinden oluştuğu görülür. Buna daha sonraları ve hattâ günümüzde Avrupalılar Altın Boynuz anlamında (Korn dor) **Corna d'or** derler [6].

Yazar Esterabon (**Strabon**) (Lib.VII,6) buna boynuz denilmesinin nedenini Haliç'in Kağıthane ve Alibey Köyü sularıyla beraber bir ge-yik boynuzuna benzerliğinden olduğunu söylediğini, Çihaçef (**Tchihatchef**) «Bosphore» isimli eserinde anlatıyor. Gene aynı yazar Yunan mitolojisindeki İyon (**İon**)'un kızı olan Karaesa (**Karaessa**)'ya dayandırılarak verildiğini anlatılan söylentiye de doğru bulmuyor.

Herhalde en büyük gemileri bile barındırmaya uygun olması deniz ticaretince önemi nedeniyle altın ve şekli için de eskiden beri taşınan keşkül (7) ve boynuz benzerliği nedeniyle Altın-Boynuz anlamında Hirisokeras (**Chrylso Keras**) adı verildiği sanılmaktadır.

[6] Haliç yaklaşık on bir kilometre kadar uzun ve ortalama olarak 450 metre enindedir. En derin yerini Çihaçef (**Tchihatchef**) «Bosphore» isimli

Istanbul ve Boğaziçi'nin planı.

eserinde 34 metre olarak veriyor.

(7) Keşkül: Eskiden dervişlerin ve dilencilerin kullandıkları hindistan cevizi kabuğu veya abanozdan yapılmış kap, dilenci kabi.

İstanbul tarih öncesi zamanlarda bile bir yerleşim yeri idi. Kuruluşu Megaralıların'a dayandırılan Bizans şehrinde daha önceleri Trak toplumu yerleşmişti [8].

Vaktiyle Kalkedonya Chalcédonie denilen şimdiki Kadıköy çevresinde ise Fenikeliler yerleşmişti. Bunların Moda'da bir ticaret iskelesi vardı.

Kadıköy denilen Kalkedon ismi Fenike dilinde Yeni Şehir anlamında Khalki don deyiminden geldiği sanılmaktadır.

Kadıköy'ün bir ismi de Haliç'den önce anlamında Perokeratis (**Prokeratis**)'dir. Yunanlılar tarafından kurulan ve yapılan Kadıköy, Boğaziçi'nin bütün Anadolu kıyasına hâkim olan küçük bir devletin yönetim merkeziydi. Platon'un öğrencilerinden olan Yunan filozofu

tanınmış Ksanokerat, İsa'nın doğumundan (406) yıl önce burada doğmuştur.

Kadıköy, İran hükümdarı Dara'nın ordusu tarafından işgal olunduktan sonra İsa'nın doğumundan 74 sene önce Romalılara geçmiş ise de arası çok geçmeden Romalılara savaş ilan eden Pontus hükümdarı yedinci Mihridad (**Mithridates**) tarafından zapt edilmiştir.

Roma İmparatorluğu zamanında bir süre bağımsızlığını korumayı başaran Kadıköy daha sonra İskitler (**Scythe**) tarafından işgal olunmuş ve sonunda Bizanslılara geçmiştir. İran ordusunun (610 ve 626) İstanbul'u kuşatması sırasında Keyhüsrev ve askerleri tarafından zapt edilmiş daha sonra gene Bizanslılara geçmiştir.

[8] Sonradan Maltepe, İç Erenköyü ve Moda ile Yarım Burgaz'da tarih öncesi çağlara ait mağaralar, tümülüsler ve hicret devrine ait çakmak taşından yapılmış alet ve takımlar bulunmuştur. Hatta Rumeli demir yolu hattının yapımı sırasında eski Bizanslıların akropolü olan Topkapı sarayı içinde

siklop devrine ait duvarlara rastlanılması buraların Bizanslılardan önce yerleşik olduğuna bir delildir.

Anadolu kıyılarında bulunan Beykoz, Kolkida'ya (**Kolkhis**) seyahat eden Argonatlar (**Argonautlar**) zamanında bile tanınmış bir şehir idi. İstanbul'un yapılmasına gelince, İsa'dan 658 yıl önce Megara [9] şehri halkı yeni bir ülke oluşturmak için seçecekleri yer hakkında hatifden (10) bilgi istemiştir. Bunlara «Körlerin memleketi karşısında» denilmiş. O zaman Megaralılar, başkanları Bizas (**Byzas**) komutası altında İstanbul'a kadar gelmişler ve şimdi Topkapı Sarayı'nın bulunduğu yere çıkarak, oradan Kadıköylüler'in bu güzel yerde bir şehir yapmayı da Kadıköy'ün yerini seçmelerindeki hatalarından dolayı kendilerine kör gözüyle bakarak «İşte hatifden gelen sesin dediği körler memleketi şu karşısıdır ki onlar bu yerin güzellik ve yararlılığını görememişler» diye o yerde bir şehir oluşturmalarına karar vermişlerdir. Fakat bu hikayenin doğruluğuna inanılmaz. Megaralıların burada bir şehir oluşturmalarından önce burası ıssız ve تنها bir yer olmayıp milattan sekiz yüz yıl kadar önce burada Yunanlılar bulunuyordu.

Tarihsel hikayelerin bize verdiği anlatımlara göre Bizans şehri milattan 658 yıl önce yani hicretten 1241 sene önce Megaralıların tarafından oluşturulmuştur. Bu şehrin coğrafi durumu çok çabuk gelişme ve yükselmesine neden olmuş ve az zaman süresince diğer Yunan şehirleri de-recesine gelmiştir.

[9] Megara şehri Yunanistan'da Korint (**Korinthos**) kanalı civarında Megaris denilen küçük bir devletin yönetim merkeziydi (başkenti).

(10) Hatif (gaib): Sesi işitilip de kendisi görülmeyen, seslenici, çağırıcı. gaipten haber veren melek.

İlk olarak bir kral tarafından yönetilen Bizans hükümeti daha sonra asiller ve daha sonra da oligarşi (11) aracılığıyla yönetilmiştir.

Vizas (Bizans) ve zamanında basılan para.

(11) *Oligarşi: Siyasi gücün birkaç kişilik bir grubun elinde toplandığı yönetim, aristokrasinin daralmış biçimi, takım erki.*

Bizans şehri Avrupa ile Asya kıtalarının geçit yerinde bulunması nedeniyle İsa'nın doğumundan beş yüzyıl önce İranlılar'la Atinalılar arasında başlayıp süren Mediya (**Media**) savaşlarının etkisine uğramış ve bu nedenle çok zarar görmüştür.

İran hükümdarı birinci Dara (**Darius**) bütün ordusuyla Anadolu Hisarı'na kadar gelerek oradan gemiler üzerinde kurduğu bir köprü ile Rumeli kıyısına geçmiş ve Bizanslılar'ın terk ettikleri Bizans şehirlerini kuşatarak zapt etmişti. Bizans, İranlılar'ın yönetiminde çok süre kalmadı. Milattan 479 yıl önce oluşan Plate savaşını izleyerek İspartalılar'ın komutanı Pozaniyas (**Pausanias**) tarafından zapt olundu. «Oligarşi» sûretiyle yönetilen Bizans hükümeti o zamandan beri Yunanistan hükümetleri arasında süre gelen iç çekişmelerin etkisinde kalmıştı. Atinalı General Simon, Bizans şehrini Lasedamonyalılar'ın (**Lakedaimonialılar**) elinden almış ise de az zamanda Atinalılar sınır dışı edilmişti.

Milattan 408 yıl önce gene Atina generallerinden tanınmış Alkibid (**Alcibiade**) bu şehri daha sonra kıtlık ve pahalılık etkisiyle zapt etmiş ve fakat gene İspartalı Lizandr'ın (**Lysandre**) elde etmesi üzerine Bizans şehri Lasedamonyalılar'a (**Lakedaimonialılar**) iade edilmişti.

O zaman yönetim şekli «Demokrasi» tarzına dönüşen Bizans, Atinalılar'la İspartalılar arasında süregelen bu savaşlar sırasında daima kuvvetli olan tarafa yönelmeleri sayesinde varlıklarını koruyabilmişti.

Makedonya hükümdarı Filip (**Philippos**), Bizans'ı Prentiyenler'e (**Perinthoslular**) yardım etti diye kuşattığı zaman Yunanlılar asker göndererek (milattan önce 340) tarihinde şehri kurtarmışlardı. [12]

[12] *Filip'in (Philippos) İstanbul'u kuşatması sırasında bir karanlık gecede ay ışığının (mehtabın) oluşmasıyla düşman ordusunun şehre yaklaştığı görülerek savunma yapılmış ve böylece kurtarılmış olduğundan, o zamandan beri Bizanslılar'ın bayraklarında hilali kabul etmiş oldukları, bazı kitaplarda görülüyor. Osmanlıların hilali, fetihden sonra kabul ettiklerine dair kesin delillere rastlanılmamıştır. Fakat herhalde Osmanlılar'ın da fetihden önce hilali taşıdıklarına dair târih kitaplarından bir sonuç çıkartılabilir.*

O zamanlar Yunanistan'ın bütün şehirleri iç savaşlardan yorulmuş ve tükenmeye başlamıştı. Yalnız Bizans, kendi sağlam duvarları ve her zaman kuvvetli tarafı tutmak gibi akıllı politikası sayesinde eski durumu ve konumunu koruyabilmişti. Romalılar doğu savaşları sırasında Bizans hükümetinin bağımsızlığını kabul etmişler ve yalnız boğazdan geçen gemilerden Bizanslılar'ın aldıkları vergiyi almakla yetinmişlerdir. Bizans, birkaç yüzyıl bağımsızlığını korudu. Roma imparatoru Vespasiyen (**Vespasien**) Sisam, Rodos ve diğer bazı yerlerin Roma'ya katılımı sırasında Bizans'ı da Roma eyaletleri arasına aldı.

Hıristiyanlığın yayılması için ilk olarak İstanbul'a gelip Galata tarafında dini yapan ve Ruslarca adı çok büyük bir saygıyla anılan azizlerden Sent Andre'nin (**Saint Anderas**) İstanbul'a gelmesi bu zamanlara rastlar.

Bizans bir Roma eyaleti sırasına geçtikten

sonra eski durumunu muhafaza etmiş de Roma generallerinden Septim Sever (**Septimus Sevèrus**) diğer Roma generali Peseniyus Niger'le (**Pescennius Niger**) kıskançlıktan doğan savaş sonucunda Bizans'ı kuşatmıştır. Tarihte çok meşhur olan bu kuşatma üç yıl sürmüştü ve İstanbul halkı fareleri ve hatta ölenlerin atlarını bile yemek durumuna gelmişlerdir. Kadınlar yay yapmak için saçlarını kesmişler ve sonunda şehir dayanamıyarak kapılarını açmıştır.

Septim Sever (**Septimus Severus**) şehrin koruyucularını, düşman tarafını tuttuklarından dolayı, kılıçtan geçirmiş ve Bizansın tüm hukukunu elinden almış ve hattâ Roma İmparatorluğunun Asya barbarlarına karşı en önemli bir engelini oluşturan şehrin surlarını tümüyle yıktırarak yerle bir etmiştir.

Septim (**Septimus**) daha sonra bu hareketinden pişman olmuş ve oğlu Karakalla'nın (**Carakalla**) önerisi ve isteği üzerine şehri yeniden inşaya karar vermiştir. O zaman inşaata başlanmış ve yeni yeni sokaklar açılarak yeni saraylar, hamamlar ve kaleler inşa edilmiştir. O vakit Bizans şehri Roma İmparatoru Mark Avre'nin (**Marcus Aurelus**) manevi babası Antonen (**Antoninus**) ismine dayanarak Antoniyon (Antonion) olarak anılırdı. [13]

[13] *Topkapı Sarayı Müzesi'nde Antonya (Antoninia) ismi kazılı taş parçaları vardır.*

Bizans'ı uğradığı bu sefalet ve yıkımdan kurtarmak için çalışan Roma imparatorları arasında Büyük Konstantinos öne çıkar. Konstantin (**Konstantinos**) Doğu ve Batı Roma İmparatorluluğu'na sahip olduktan sonra Hıristiyanların serbestçe âyin yapmalarına izin verdiği gibi âyin zamanında putperestlere karşı da hoşgörülü davranmıştır. Kendisi Hıristiyanlığı kabul ettiğinden İznik'te ilk Ruhban Meclisi'ni kurarak o zaman yayılmaya başlayan Ariyus (**Arius**) terk edilmiş mezhebini cezalandırmıştır. Hıristiyanların Pazar günü işlerini bırakma zorunluluğu da bu mecliste kararlaştırılmıştır.

Fakat Konstantin'in (**Konstantinos**) hükümetiyle birlikte Bizans-Roma Cumhuriyetinin kanunlarında oluşan hürriyetini kaybederek bir mutlakiyet (14) ve istibdad (15) oluşmaya başlar.

(14) *Mutlakiyet: Kayıtsız şartsız, bir hükümdarın idaresi altında bulunan hükümet. Bir kişinin arzu ve isteklerine bağlı olan idare sistemi.*

(15) *İstibdad: Keyfi idare sistemi. Kimseyi tanımadan kendi dediğini ve keyfi emirlerini kuvvet ve cebir kullanmak suretiyle yaptırma çalışmak.*

Konstantin (**Konstantinos**), Maksimiyân'ın (**Maxsimianus**) kızı ve kendisinin ikinci eşi olan Fausta'nın iftirası üzerine diğer eşinden olan oğlu Krispus (**Crispus**) ile kızkardeşinin oğlu daha on iki yaşında bulunan Likiniyus (**Likinius**)'u idam ettirmişti.

Bu cinayetin vicdanı üzerinde oluşturdu-

Büyük Konstantin'in bastırıldığı para.

ğu keder, bir taraftan annesi Elen'in (**Helena**) yakınma ve üzüntüleri, diğer taraftan gerçeğin meydana çıkması ve Fausta'nın iftirasını anlamasıyla onu kaynar suda boğdurmuştur. Saray halkından birçoğu da bu cezalara uğramış olduklarından halk bu baskının etkisinden korkuyor ve İmparator'a düşman bulunuyordu. Bu durum İmparator'u yeni bir başkent edinme fikrine yönelten nedenlerden biriydi. Diğer taraftan Barbarlar sürekli olarak saldırdıklarından savunmanın Roma'dan yönetimi mümkün olmuyordu. Fakat Konstantin'i (**Konstantinos**) Roma'dan uzak oturmaya zorlayan temel bir neden vardı ki o da Katolik kilisesinin Roma'da git-tikçe güç kazanıp ve üstünlük sağlayarak imparatoru gölgede bırakması idi. Zaten kırallıktan beri imparatorlar istedikleri şehirde oturabiliyorlardı.

Konstantin (**Konstantinos**), seçeceği yeni başkentte birkaç özellik arıyordu. Birisi ülke içinden oldukça uzak bulunması diğeri de Barbarlar'ın hücumuna uğrayacak kadar hüduda yakın olmaması. İmparator önce halkının da hoşnutluğunu sağlamak için Akdeniz Boğazı (16) dışında Baba Burnu civarındaki eski Truva şehrini canlandırmak istedi. Burası Roma'yı kuranların vatani olduğundan Romalılar birkaç kez canlandırmaya girişmişlerdi. Ancak Roma'nın önemi kaybolur korkusuyla İmparator'un bu isteğinden hoşnut olmadılar. Daha sonra Konstantin (**Konstantinos**) de bu fikirden vaz geçdi ve coğrafi ve siyasi konumuyla ona üstün olan Bizans şehrini başkent seçmeye karar verdi.

(16) *Akdeniz Boğazı: Çanakkale Boğazı.*

Bizans şehri tepeleriyle Roma'ya çok benziyordu. Önce Bizanslılar'ın oturduğu kısım yeterli görülmeyerek beş tepenin çevresine büyük ve uzun kale duvarları çekildi. [17]

[17] *Bu duvarlar Samatya'dan Unkapani'na kadar uzanmakta olup günümüzde eseri kalmamıştır.*

Şehrin içinde birçok saraylar, kiliseler, hamamlar, su kemerleri, çeşmeler, meydanlar, augusteonlar yapıldı. Senato ve hazine için iki büyük bina inşa edildi. Şehrin bir tarafından öbür tarafına kadar iki tarafı direkler arası gibi geçitli Mese (**Mésè**) denilien uzun bir cadde uzatıldı. Fakat bu inşaat ülkenin mali durumunu çok sarstı. Ancak acele yapıldıklarından bu yapıların hepsi pek çabuk harap duruma geldiler. Yeni başkent inşası için Yunanistan'ın en güzel eserleri, Diyana (**Diana**) ve Venüs mabetlerindeki eşya ve heykeller buraya nakledildi, kısaca Roma şehrinin neresinde güzel bir heykel varsa Bizans'a getirildi.

Bir taraftan Asya'da toprakları olan Romalılar İstanbul'da oturmadıkları takdirde mülklerine sahip olamayacakları ilan olunduğu gibi diğer taraftan da İstanbul'da yerleştirilmek üzere gelen göçmenlere büyük ayrıcalıklar verileceği sözü verildi. Kısa zamanda İstanbul büyük bir şehir halini almaya başladı.

Şehrin resmi olarak kuruluşu 330 yılında yapıldı ve bir mermer sütun üstüne kazınarak yazılan (**Nea Roma**) yani Yeni Roma sıfatıyla isimlendirildi. Mayıs'ın 11 inci gününe rastlayan bu gün Bizanslılar'ca özel bir gün sayılıp o zamandan beri her Mayıs'ın 11 inci günü yeni Roma şenlikleri yapılırdı. Artık İstanbul'da oturan Bizanslılara Romalı denilmeye başlandı. [18]

[18] *İşte Rum deyimini Romalı demek olan Arap-*

ça Rûmî deyiminden dilimize geçmiş olacaktır. Bundan dolayı Rum deyince Romalı sayılan eski Bizanslılar anlaşılır, yoksa Yunanlı demek anlaşılmaz. Çünkü Doğu Roma İmparatorluğu'nun halkı içinde her ne kadar Yunanlılar da bulunuyorsa da birçoğu Anadolu ve bir kısmı Romalı ve büyük bir kısmı da çeşitli kavimlerin korşmasından oluşmuştu.

Konstantin (**Konstantinos**) hükümdarlığı sırasında önce ileriye giderek hareket etti. Halkı kendisini çok severdi. Fakat uyguladığı zulüm Hıristiyanlığa olan bağlılığını şübheli bıraktı. Ancak İsa'nın dinine olan büyük hizmetleri nedeniyle Hıristiyanlar kendisine Büyük sıfatını verdiler.

Konstantin (**Konstantinos**) ölürken devleti üç oğlu Konstantios, Konstans ve Konstantinos arasında böldü. Bu bölümlenmede Konstantios Bizans'a, Konstans, İtalya ve Afrika'ya, Konstantinos'da İspanya, Fransa ve İngiltere'ye sahip olmuşlardı. Üç kardeş arasında rekabet nedeniyle oluşan savaşlar sonucunda Konstans ile Konstantinos'un her biri bir şekilde ölecek bütün ülke Konstantios'a kalmış ve (350) yılında bütün Roma İmparatorluğu'na sahip olmuş idi. Fakat baskıcı hareketleri üzerine ordu tarafından öldürülerek yerine oğlu Jülyen (**Iulianos**) getirildi. Jülyen (**Iulianos**) putperestliği kabul eden bir hükümdar olduğundan kendisine apostat ünvanı verildi. Jülyen'den (**Iulianos**) sonra gelen hükümdarlar ise tümüyle Hıristiyanlığı kabul ettiler. Jülyen'den (**Iulianos**) Büyük Teodos'a (**Theodosios**) kadar Bizans İmparatorluğu Roma'dan ayrılmış durumdaydı.

394 yılında bağımsız olarak Roma İmparatorluğu'na sahip olan Teodos (**Theodosios**) ise bütün ülkenin Roma'dan yönetilmesinin mümkün olmadığını görerek Roma İmparatorluğu'nu biri Doğu, diğeri Batı olmak üzere ikiye bölmüş ve oğulları Arkadys (**Arkadios**) ve Honoryus (**Honorius**) arasında bölüştürmüştü. Honoryus (**Honorius**) Batı Roma İmparatoru ve Arkadys (**Arkadios**) da Doğu Roma yani Bizans İmparatoru oldu. Bu bölünme her ne kadar görünüşte ise de daha o zamanlar gerçekte bu iki imparatorluk siyasal ve benzerlik olarak birbirlerine bağlı gibiydi. Batı Roma İmparatorluğu Avrupa'nın etkisinde kaldığı olağan dışı durumlardan dolayı birçok parçaya bölünerek küçüldüğü halde Bizans İmparatorluğu batı barbarlarından uzak olmak ve korunaklı ve sağlam kalelere sahip olması nedeniyle Batı Roma İmparatorluğundan daha uzun bir süre varlığını koruyabildi.

Ayasofya'yı yaptırmış olan, Roma halkını bir araya toplayarak Jüstinyen (**Iustinianos**) kanunları adıyla bir eser meydana getiren meş-

İmparator Jüstinyen (Iustinianos).

hur İmparator Jüstinyen (**Iustinien** veya **Iustinianus**) zamanında (milattan önce 565–527) Doğu Roma İmparatorluğu kudret ve kuvvetinin en üstün seviyesine çıkmış ve Roma'yı kontrol altına almıştı. Daha sonra mezhep tartışmaları içinde uğraşmaktan Roma'nın yönetimi mümkün olamayınca İstanbul ve Roma papazları arasında oluşan üstünlük rekabetiyle Doğu ve Batı kiliseleri birbirinden ayrılmış ve sonuçta mezhep yönünden aradaki farklılıklardan dolayı iki kilise birbirini tanımamıştır. Romalılar genel anlamıyla Katolik mezhebini ve Doğu Kilisesi de gerçek-kusursuz inanç anlamına Ortodoks Ortodokse mezhebini kabul etmişlerdir.

Bundan önce üçüncü yüzyıla doğru Hıristiyanlıkta bir de Aryen mezhebi vardı ki İskenderiyeli Arys (**Arius**) adında bir rahip tarafından yayılan bu mezhep ekaîm-i selâseyi (19) tanıma inancında bulunuyorlardı. Beşinci yüzyıla doğru İmparator Zenon zamanında Resim Karşıtları adıyla bir mezhebin taraftarları resimlere ibadetin putperestlikten farkı olmadığını göstererek kiliselerdeki bütün resim ve heykelleri kırmıştı. Bu mezhep sekizinci yüzyıla doğru çok fazla kuvvetlenmiş ve 730 yılında İstanbul'da bunu kabul eden bir Meclis-i Rûhânî (20) ile resmen kabul edilmiş idi. İşte o zaman Roma halkı bu yeni mezhebe karşı gelerek Doğu Kilisesini tanımamışlar ve papayı kendilerine başkan seçmişlerdi. Daha sonra birçok çekişmeler ve uğraşılardan sonra 782 ve 842 yıllarından kurulan Meclis-i Rûhânî kararıyla doğuda da bu mezhep kaldırılmış ve yavaş yavaş kaybolmuştur.

(19) Ekaîm-i selâse: Hıristiyanlığın baba, oğul ve rûh-ül-Kudüs'den ibaret üçleme inancı. Üç unsur.

(20) Meclis-i Rûhânî: Hıristiyanların, mezheplerine ait işlerin incelenmesiyle görevli olan meclis.

Guerres Iconoclastes «Resim Karşıtları»nın ayaklanmaları adıyla bilinen karışıklıklar sırasında Bizans'daki heykel ve resime ait güzel eserlerin çoğunluğu yıkılmış ve yok edilmişti. Zaten Bizans tarihi incelenirse, baştanbaşa dini çekişmelerden oluşan ayaklanmalar, saray entrikaları, hipodrom çekişmeleriyle dolu olduğu görülür.

Hiçbir ülkede ahlak bozukluğunun bu kadar ileri gittiğine rastlanılmaz. Bununla birlikte Orta Çağ'da Bizans şehri, bugünkü Paris gibi dünyanın en büyük bir medeniyet merkezidi. Çevre ülkeler bütün eğitimlerini buradan almışlardır. Jüstinyen'in (**Iustinianos**) devri (565–527) Bizans'ın en parlak devri olmuştur. (532) yılındaki (Nika) karışıklıklarından sonra şehirde birçok yapı harap olmuş ise de Ayasofya ve Sent Apotre (**Saints Apotres**) kiliseleri çok güzel bir şekilde yapılarak şehrin her tarafı mükemmel bir duruma getirilmiştir. Özellikle Makedonyalı hükümdar soyu zamanında Bizans, sarayları, binaları, karşılama merasimleri, edebiyatı ile dünyanın en birinci şehri sırasına geçmişti. Her taraftan edebiyat ve fen eğitimi için akın akın talebeler gelirdi. Üniversiteleri en güçlü hocalar, kütüphaneleri en değerli eserler ile dolu idi. İnkâr edilemez ki Bizans ölmeseydi bugün Avrupa eski Yunan eserlerinden habersiz kalacaktı. [21]

[21] Chlumberger. L'Épopée.

On birinci yüzyılda tarihsel incelemelere başlanıldığı zaman Doğu İmparatorluğu tarihinde okunabilecek eski Yunan ve Latin yazarlarının

eserinden tercüme ve inceleme yapılmak suretiyle bir Doğu İmparatorluğu tarihi oluşturuldu.

Bizans güzel sanatları ta Hindistan'dan İspanya'ya kadar yayılıyordu. Yedinci Konstantin (**Konstantinos**) "ki Profirojetnet (**Porphyrogénète**) denilirdi" büyük bir sanatkârdı. Ne kadar mimar, ressam, nakkaş ve edebiyatçı gibi güzel sanat sahibi varsa hepsini çevresinde toplamış ve şehrin kütüphanelerini birçok seçkin eserle doldurtmuştu.

Kendi hükümdar soyundan gelen imparatorlar ise dış politikalarda gösterdikleri hüner sayesinde Bizans'ı Asya ve Avrupa'nın siyaset merkezi haline getirmişlerdi. Bununla beraber ahlak bozukluğundan ortaya çıkan çöküşün önünü almak mümkün olamıyordu.

Bir taraftan iç çekişmeler, diğeri taraftan imparatorların hesapsız harcamaları devleti yoruyor ve buna diğeri yabancı ülkelerin ticaretle elde ettikleri para da eklenince devletin hazinesi büsbütün boşalıyor ve bu fakirlik ve çaresizlik tükenmeyi çabuklaştırıyordu. Diğeri taraftan Roma kilisesi ile Bizans kilisesi bazı Latinler ile Ortodokslar arasındaki dini çekişmeler devam edip gidiyor ve Bizans'a büyük bir felâket hazırlıyordu.

O sıralarda Fransa'da Folk dö Neliy (**Foulque de Neuilly**) isminde bir rahib, Papa Üçüncü İnnosan'ın (**Innocentius**) onayıyla Dördüncü Haçlı Seferi ordusunu topluyordu. Birçok Baron ve Kont, kaliteli asker toplamışlar ve Venedik Cumhuriyeti'nden de gemilerle yardım edilmesini istemişlerdi. Venedikliler'le Haçlı Ordusu arasında bir sözleşme yapılarak Venedik doji (beyi) olan ve o günlerde doksan yaşında bulunan (**Dandolo**) Haçlı Ordusu'nun komutasını eline aldı. O zaman Bizans'ta İmparator Aleksî (**Aleksios**) iktidardaydı. Aleksî (**Aleksios**) kendisinden önce hükümdar olan kardeşi İsak'ı (**Isakios**) tahtından indirerek gözlerini oymuş ve oğlu Genç Aleksî (**Aleksios**) ile beraber hapse atmıştı. Genç Aleksî (**Aleksios**) haptiden kaçarak, kız kadreşini almış olan Almanya kralı Filip'e (**Phillippe de Soabe**) sığınmış ve babasını kurtarmak için Haçlı Ordusunun Bizans üstüne yürümesini Venedikliler'den rica etmesini teklif etmişti. Kral Filip Venedik'e elçiler çıkartarak Genç Aleksî'nin (**Aleksios**) teklifini Venedikliler'e ulaştırmıştır. Joferdela dö Vilardosen (**Godefroy de Villehardouin**) söylentisine göre gelen elçiler demişler ki (22).

Dandolo'nun Haçlı Ordusu başkanına konuşması.

Haçlı Ordusu'nun İstanbul'u fethi sırasında Venedikliler tarafından yapılan yağma.

[22] Poujoulat. *Histoire de la Couquête de Constantinople*.

«Sizler ki din ve adalet uğrunda gidiyorsunuz. Hatta gasp edilerek tahtından indirilmiş olan hükümdarlara yardım etmek de bir sevaptır. Eğer tahtından indirilmiş Bizans İmparatoru İsaak'a (**İsaakios**) tahtını geri verirsiniz o da karşılığında bütün Bizans ülkesini çoktan beri ayrılmış olduğu Roma'ya bağlı yapacak ve sizin paraya ihtiyacınızı bildiğinden bütün Haçlı Ordusunun küçük ve büyüğüne ikiyüz bin mark gümüş ve diğer erzak ve savaş malzemesi verecektir.»

Venedik hükümetinin Bizans ülkesinde büyük bir ticari durumu vardı. Bu teklif işlerine pek güzel geldi. Haçlılar'ı Bizans üstüne çevirmekle doğudaki itibarını kuvvetlendirmiş olacaktı. Öte yandan bu hareket Doğu Kilisesi üzerinde egemenlik kazanarak Roma İmparatorluğu'nu birleştirmek amacını taşıyan Papa'nın da işine geliyordu.

Haçlı Ordusu hemen Bizans üzerine yürüdü. 1203 yılı Haziran ayının 23 üncü günü Haçlıların üçyüz galeri (kadirga)'dan oluşan donanması Haliç önünde bulunuyordu. Ne olduğuna şaşırarak Bizanslılar şehirlerinin kapılarını kapadılar. Kuşatma uzun bir süre devam etti. Şehirde, saray civarında oluşan büyük bir yangın sırasında Haçlı Ordusu şehire girdi. İmparator Aleksios (**Aleksios**) hemen kaçtı. Bizanslılar, o zaman Haçlı Ordusu içinde bulunan Genç Aleksios'un (**Aleksios**) babası olup hapiste bulunan İsaak'ı (**İsaakios**) tahta çıkardılar. Bunu izleyerek Lâtinlerle yapılan bir sözleşme sonucunda bunlar Galata'ya yerleştiler. Daha sonra Genç uyla beraber bütün imparatorluğu dolaştı. İmparatorun Lâtinler'e ilgisine gücenen halk Muzfli'yi (**Murzufle**) imparator seçerek Genç Aleksios'yu (**Aleksios**) ve babasını boğarak öldürdü.

Buna gücenen Haçlılar şehre tekrar hücum ederek (1204 yılının 13 Nisan'ında) şehri zapt ettiler. Bizans şehri tarihinde görülmemiş bir vahşetle tahrip ve yağma ediyorlardı. Ayasofya'nın bütün hazinesi çalındı. Ne kadar kıymetli taş, altın, gümüş dini eşya varsa hepsi sökülerek askerlerin arasında bölüştü. Hatta kıymeti değerlendirilemeyecek kadar olan ve çok büyük

masrafla meydana getirilmiş olan büyük kapının işlemeli perdesi bile parça parça edilerek bölüştü. O sırada orada bulunarak gözleri ile durumu gören tarihçi Niketas (**Nicetas**) diyor ki: «Dünyada hiç bir ülke bu kadar vahşi bir yağmaya uğramamıştır. Kilisede ne kadar İsa resimleri var ise çerçeveleri çıkarılıp alınmak için ayaklar altında parçalandı. Yedi yüz yıldan beri Sent Apotre (**Saints Apotres**) (**Havâriyyün**) [23] kilisesi mahzenlerinde duran İmparator Jüstinyen'in (**İustirianos**) mezarı açılarak içindeki mücevherler yağma edildi.»

Günümüzde hayatta olan tarınmış Bizans tarihçisi Mösyö Schlumberger Lâtinlerin yaptığı yakıp yıkmayı anlatırken diyor ki «Ne kadar lahit varsa içinde mücevher bulmak amacıyla parçalandı ve imparatorların kemikleri ortaya atıldı.»

[23] Şimdiki Fâtih camisi civarında idi.

Şehrin sanat değerini arttıran eski ve güzel eserinin hemen hiç biri Lâtinlerin vahşetinden kurtulamadı. İmparatorların At Meydanı'ndaki büyük saraydan sonra kullandıkları Balat üstündeki Vlagerna (**Blakherna**) sarayı bir harabe haline döndü. Rum kiliselerinin pek çoğu Katolik ayinine ayrıldı. Lâtinlere geçen bu kiliselerin sayısı Mösyö Belin'e göre (21), Mösyö Paspetes'e göre (51) adettir. Bizans eski güzel sanat eserlerinden hemen hiçbir şey bırakılmadı. General Beliye (**Belié**), Habitations Byzantines (Bizans Evleri) isimli eserinde: «Şehir Lâtinler tarafından zapt edildikten sonra bütün el konulan eşya orduya rütbeleri derecesinde dağıtıldı. Yunanlıların eski zamanlarına aia olup da birçok yangınlar ve zelzelelerden kurtularak o zamana kadar varlıklarını koruyan pirinç ve metal heykeller eritilerek para basıldı.» Eskiden İstanbul müze müdürlüğünde bulunan Mösyö Dethier (**Dethier**), Viyana müzesinde sergilenmek üzere İstanbul'un eski eserlerine dair yazdığı kitapta diyor ki: «Lâtinler piriç ve metal olarak ne buldularsa tümünü sökülüp erittiler Tetradiziyon (**Tetradision**) ile Jüstinyen'in (**İustiniaros**) sütunu ve Kostantin Porfirojene'nin (**Konstantinos Porphyrogannetos**) At Meydanı'ndaki sütunu üstündeki metal levhaları sökülüp çıkardılar ve bunlardan para döktüler. Yalnız tanınmış sanatçı Lijip'in (**Lysippos**) yapmış olduğu dört adet tunç hayvan heykeli eritilmeyerek Venedik'e gönderildi.» Tarihçilerin anlatımlarında kesin olduğuna göre Bizans şehrindeki güzel eserleri Lâtinler tümüyle tahrip etmişlerdir. Yoksa bazı geri zekâlıların dedikleri gibi Bizans'ın güzel eserlerini yok eden Türkler değildir.

Lâtinler Bizans'ı zapt ettikten sonra altısı Fransız ve altısı Venedikli on iki yağmacı Bodoven'i (**Baudouin**) imparator seçtiler. Bodoven (**Baudouin**) Ayasofya'da tahta çıktı. Lâtinler ülkeyi feodalizm yöntemiyle birçok krallık, dükalık ve kontluğa ayırdılar. Rumların patriği beşinci Mihel de (**Mikhail**) İznik'e gönderilerek oradan yönetimine devam etti. Venedik hükümeti bu savaşta en çok yararlık gösterdiğinden Venediklilere ödül olarak İstanbul'da büyük bir mahalle verilmiş ve oraya yerleştirilmişlerdi. [24] Bizans ülkelerinin bir kısmı ise hemen bağımsızlıklarını ilan ederek Bizans şehri tanınamış ve böylece Mora'da, Trabzon'da ve özellikle İznik'de bir takım bağımsız Bizans imparatorlukları oluşmuştur.

[24] Venedikliler daha önceleri Bizans İmparatoruna denizden hizmetlerinden dolayı birçok kez imtiyazlar elde etmişlerdi.

Sekizinci Mihal Paleolog (Mikhaïl Palaiologos).

Öte yandan bütün Bizanslılar ülkelerini Lâtinlerden geri almak için el birliğiyle çalışmışlardır. Dışarıdan Bulgarlar'ın sürekli tecavüzleriyle yorulan Lâtin İmparatorluğu Bizanslılar'ın içinden düzenledikleri ayaklanma ve karışıklıklarla büsbütün zayıf bir duruma gelmişti. Sonuçta İznik'de yönetimde bulunan sekizinci Mihal Paleolog (**Mikhaïl Palaiologos**) 1361 senesinde Bizans'ı Lâtinler'den geri almayı başarmıştı. Paleolog (**Palaiologos**) ve Kentakzen (**Kentakzenos**) yönetici soyu tarafından gösterilen savaş ve gayretin tersine Bizans eski büyüklük ve olgunluğuna ulaşamamıştı. Çünkü artık Bizans İmparatorluğu eski topraklarının birçoğunu kaybetmiş bulunuyordu. İmparator belki ileride gene gerekir düşüncesiyle Lâtinlerle tümüyle bağlantısını kesmedi. Venedikliler, Cenevizliler ve Pizalılar eski ayrıcalıklarını korudular. Akdeniz Cezâir'inin bir kısmı Venedikliler'in eline geçmiş, Yunanistan'ın bir kısmı Lâtinler'de kalmış, Rumeli'yi Bulgarlar işgal etmiş ve Trabzon İmparatorluğu da Anadolu'nun büyük bir kısmına sahip olmuştu. İç karışıklıklar yönetimi bir taraftan yordığı gibi tümü maaşlı askerlerden oluşan ordu bile ülkeyi yıkmaya devam ediyordu.

Öte yandan İtalyan sömürgelerinin etkisi, ticaretin önemli kısmının yabancı ellere geçmiş olması, çöküşü oluşturan sebeplerden başlıcalarıydı. Halk ise mezhep çekişmeleriyle uğraşmaktan baş alamıyor ve bu tehlikelere çare aramaya teşebbüs etmiyordu. Bizans'da ahlak bozukluğu ile zevk ve eğlenceye düşkünlük çok ileri gitmişti.

O sırada yani (1390) yılında Sultan Bayezid Han İstanbul'u kuşattı. Bizans İmparatoru yıllık bir vergi vermek ve şehirde bir cami ve şeriate uygun bir mahalleye izin vermek gibi bazı ayrıcalıklar karşılığında bir ateş kes antlaşması imzalamıştı.

1422 yılında Sultan İkinci Murat, Bizanslılar'ın bazı uygunsuz hareketlerinden rahatsız olarak şehri tekrar kuşatmış, fakat şehri almayı başaramamıştı.

Daha sonra Sultan Üçüncü «Mehmet» Han, soyunun gerçekleştiremedikleri bu büyük girişimi büyük bir yiğitlik ve cesaretle ele alarak Osmanlı ordusunu İstanbul surları önüne getirmiş ve 1453 yılında (Hicri 857) şehri fethetmeyi başarmıştır.

(Devam edecek)